

Türklerin Suriye'ye Girişi ve Süleymanşâh

Entering of Turks to Syria and Sulaimanshab

İbrahim GÖK*

ÖZET

Türklerin kitlesel olarak Orta Doğu'ya geldikleri ve tüm Ön Asya'yı hâkimiyetleri altına aldıkları Selçuklular devri, Türk tarihinin şümülünü gösteren safhalardan birini teşkil eder. Ortaçağ Türk tarihinin Orta Doğu'ya ait bu safhası, Türk tarihinin izlerinin, üç kıtada görülebileceği üzere, Ön Asya havzasında da görülen ufki ve şakulî derinliğinin yansıması olarak dikkati çeker. Selçukluların geldiği sırada bir bölge adı olan ve bugün diplomatik sürecin bir konusu haline gelen Suriye'de vuku bulan gelişmeler, Türk tarihinin bölge üzerindeki tesirinin izlerini ortaya koymayı gerektiriyor. Bu tarihi izler, günümüzde Suriye'de olup biten olaylara ilişkin Türkiye'nin neden ilgisiz kalamadığını gösteren bulgulardır. Suriye havzasındaki Türk tarihinin izlerinin sürülmesi Selçuklular döneminin yanı sıra uzun Osmanlı dönemi için de geçerlidir. Bununla birlikte bu makalede öncelikle Selçuklular devrinde Türklerin Suriye'ye girmeye başladıkları başlangıç safhası ile Suriye bölgesinde oluşan ilk Türk hâkimiyetine ait izler ve nihayet Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleymanşâh'ın Suriye'de oynadığı roller değerlendirilecektir.

ANAHTAR KELİMELER

Suriye, Türkler, Selçuklular, Süleymanşâh

ABSTRACT

The Seljuqid era in which the Turks came into the Near East with a mass migration and ruled over to all Middle East constitutes one of the stages that shows extent of Turkish history. This part of Turkish history that is belong to the Near East reflects vertical and horizontal deepness of the Turkish historical traces in the Middle East basin, as it can be seen in the other three continents around Turkey, as well. Syria was a just name of a region, not a state, when Seljuks came to that territory. The Developments in Syria today are subject to diplomatic and political process and need to state the traces of the effects of Turkish history on the region. Nowadays, these historical traces are items that show why Turkey can not be irrelevant to what happens in Syria. It is important to follow the traces of Turkish history in Syria for the Seljuqid era along with the Ottoman period. In consequence, the beginning of Turkish entran-

* Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, higok@yahoo.com

ce to Syria, with the first traces of Turkish domination of Syrian land and finally the journey of Sulaimanshāh, the founder of the Rūm Seljūks, in Syria will be evaluated in this article.

•

KEY WORDS

Syria, Turks, Seljūks, Sulaimanshāh I.

A. Giriş

Bu inceleme, Emevîler ve Abbasiler devrindeki Halifelik ordusunda istihdam edilen memlûk kökenli asker ve subay Türklerin macerasını içeren dönemi ele almaz. Ayrıca Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleymanşâh'ın vefatından sonraki konuları da dışarıda tutar. Buradan hareketle incelemenin hedefi, Türklerin Suriye havalisine kitle halinde ve iskân amaçlı ilk intikal evresini değerlendirmektir. Şu halde Türklerin kalabalık kitleler halinde Suriye'ye gelişi, tarihte ilk defa Selçuklular döneminde vuku bulduğundan, bu inceleme de ilk Selçuklu iskânını tartışmayı amaçlamaktadır. Nitekim bu dönemin ürünü olan Suriye'deki Türkmen iskânının izleri bugün dahi varlığını korumaktadır.

Selçukluların Ön Asya'ya gelişi, kalabalık ve kalıcı göçler halinde olup, bu intikalın en önemli aşamasını Tuğrul Bey'in 1055 yılındaki Bağdad'a girişi oluşturmuştur. Tuğrul Bey'in hedefleri arasında Bağdad'ın yanı sıra Suriye'yi de almak, hatta Mısır Halifeliği'ne de son vermek bulunmakla birlikte¹, zaptına muvaffak olduğu yerler ağırlıklı olarak Irak topraklarıyla sınırlı kalmıştı. Selçukluların ilgisini ve sınırlarını Irak ötesine taşıyan ve Suriye bölgesine kaydırarak Akdeniz kıyılarına ulaştıran, Selçuklu hükümdarı Alp Arslan ve onun oğulları Melikşâh ile Tutuş olmuştur. Bu hükümdarlar zamanında Suriye'nin Türk fütuhatına tamamen açık hale geldiği ve Türkmen kitlelerinin kalabalık gruplar halinde bölgeye intikal ettiği görülür. Öte yandan Suriye bu dönemde Fâtımîlerin kontrolünde olmakla birlikte, bu Şîî devlet, içine düştüğü buhranlar yüzünden Suriye'deki kontrolünü Selçuklular lehine kaybetmekle yüz yüze idi. Selçuklu fetihleri, Haçlı seferleri başladığı sırada devam ettiğinden, Haçlılara karşı Anadolu ile birlikte Suriye'nin de müdafaası yine Selçuklu Türklerine düşmüştü.

B. Türklerin Gelişi: Alp Arslan Zamanında Suriye'de Türkmenler

Suriye'ye yönelik ilk Selçuklu fetihleri hakkında bilgi veren en erken kaynaklar Arap, Süryani ve Bizans müellifleri olup bunlar umumiyetle Suriye'ye ilk Türk girişini kronolojik bakımdan 456/1063-1064 yılına tarihlendirirler. Bu ilk kaynaklara göre mezkûr tarihte Hanoğlu Harun isminde bir Türkmen beyinin önderlik ettiği bin kişilik bir Türkmen kitlesi Halep yöresine gelmiştir. XII

¹ M. Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, Haz: Refet Yinanç, TTK, Ankara 2013, I, 44.

ve XIII. yüzyıl Müslüman müelliflerinin kayıtları bu doğrultudadır.² Bunlar arasında özellikle Halepli tarihçi İbnü'l-Adîm'in bu hadiseyi "*Türklerin Suriye'ye ilk girişi*" şeklinde ifade etmesi bu tespiti ilginç bir şekilde doğrular.³ Arap kaynaklarında "İbn Hân" adıyla geçen bu Türk komutanının, Türkistan Hakanı Tamgaç Hân'ın oğlu olduğu ve babasına isyan ederek Selçukluların hizmetine girip sonra da Anadolu hudutlarında gazâlara katıldığı kaydedilmektedir.⁴ Harun, Halep üzerinde hâkimiyet tesisine çalışan Mirdasoğullarından Mahmud ile Atiyye arasındaki mücadelelerde etkin rol oynamıştır.⁵ Bu suretle Selçukluların tarih sahnesine çıktığı andan itibaren Ön Asya'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi Suriye ve Filistin yörelerinde de Türklerin demografik açıdan yoğunlaşmaya başladığı görülür.

Selçukluların ilk hükümdarlarından Alp Arslan zamanında çok sayıda Türk topluluğu beyleri ile birlikte bölgeye gelmiştir. Nitekim Harun (1064), Afşin (1067)⁶, Sunduk (1069)⁷, Kurlu⁸, Atsız⁹, Şöklü¹⁰, Ahmedşâh¹¹ isimlerindeki

² İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb, Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb*, Neşr: Sami Dehhan, Dimaşk 1951, I, 36; Azimî, *Azimî Tarihi*, Çev. A. Sevim, TTK, Ankara 1988, 17; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, Terc: A. Sevim, TTK, Ankara 2011, 140; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK, Ankara 1990, 35-36; M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Cilt:III, *Alp Arslan ve Zamanı*, TTK, Ankara 1992, 23; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yay., 4. Baskı, (1980 Baskısı tıpkıbasımı), İstanbul (t.y.), 162.

³ "Ve kâne hâzâ evvelu duhûli et-Türk ilâ eş-Şâm", bkz. İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, I, 295; Ali Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Min Tarihi Haleb Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler", *Belgeler*, XXI/25, 4; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 36, dipnot:6; H. İbrahim Gök, *Mir'âtü'z-Zaman'a Göre Büyük Selçuklu İmparatorluğu Sultan Alp Arslan Devri*, (Ankara Üni. Sosyal Bilimler Ens., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1995, 104 vd.

⁴ Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 53.

⁵ Azimî, *Azimî Tarihi*, 17; İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl-ü Tarih-i Dimaşk*, Neşr:H.F. Amedroz, Leyden 1907, 92; Ali Sevim, "İbnü'l-Kalânîsî'nin Zeylû Tarih-i Dimaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I. (H.436-500=1044/45-1106/07)", *Belgeler*, Cilt:XXIX, Sayı:33, (2008), 6. Öyle ki Alp Arslan'ın Halep kuşatması sırasında Mahmud'un direnmesi, bu İbn Han'ın kışkırtması yüzünden olmuş görünüyor. Bkz. Ahmed bin Mahmud, *Selçuk-Nâme*, Haz: E. Merçil, Tercüman Yay., İstanbul 1977, I, 84, 88; Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Adlı Eserinde Selçuklular", *Belgeler*, XXI/25, 4.

⁶ Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Adlı Eserinde Selçuklular", *Belgeler*, XXI/25, 6.

⁷ Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 60; Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Adlı Eserinde Selçuklular", *Belgeler*, XXI/25, 7.

Türk komutanlarının bu sultanın devrinde, onun Suriye'ye gelişinden hemen önce ve sonrasında bu havalide görülmesi, bu yoğunlaşmanın başlangıcını göstermesi açısından önemlidir.¹² Bu komutanlar arasında yer alan Harun, Sunduk, Afşin gibi Türk beylerinin hareketleri bir fethi intâc etmezken, Kurlu ve Atsız'ın siyasi faaliyetlerinin kalıcı bir yerleşim arayışını yansıttığı görülür.¹³ Bu arada Suriye bölgesinde görülen bu ilk dönem Türk akınlarından bazılarının "isyan karakterli" bir temele dayandığını da belirtmek gerekir.¹⁴ Bununla birlikte ister bir isyanın neticesinde, isterse fetih maksadıyla olsun, Alp Arslan zamanında başlayan bu ilk intikaller, esasen onun Halep kuşatmasına yol açacak gelişmelerin sebepleri arasında sayılabilir. Malazgirt Savaşı'ndan bir süre önce, 1068 yılında, Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'in düzenlediği sefer sırasında Suriye'nin kuzeyi Halep civarını ele geçiren Türkmenlerle dolmuştu ve İmparator bu Türkmenler üzerine sadece neticesiz kalan küçük yağma seferleri düzenlemekle yetinmişti.¹⁵

Alp Arslan devrine tekabül eden bu ilk devre hadiseleri arasında önemli bilgiler veren Sibt İbnü'l-Cevzî'nin 464/1071 yılı vakaları sırasında aktardığına göre, Nâvekiyye¹⁶ adı verilen bir Türkmen grubunun bu tarihlerde Suriye'ye

⁸ Turan, *Selçuklular Tarihi*, 169.

⁹ Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Adlı Eserinde Selçuklular", *Belgeler*, XXI/25, 13; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, İstanbul 1999, 156.

¹⁰ Sümer, *Oğuzlar*, 156.

¹¹ Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Adlı Eserinde Selçuklular", *Belgeler*, XXI/25, 13.

¹² Turan, *Selçuklular Tarihi*, 169.

¹³ Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 61 vd.

¹⁴ Yukarıda geçen Hanoğlu Harun'un en azından kendi babasıyla bozuşarak Suriye hudutlarına geldiği belirtildi. Afşin de, silah arkadaşı olan ümeradan Gümüştekin'i Ahlat'ta öldürdüğü için muhtemel bir cezadan kaçarak kendine bağlı oymak ve aşiretlerle Bizans ve Suriye'ye intikal etmiş görünüyor. Bkz. Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 54; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 48.

¹⁵ Bu seferin ayrıntıları için bkz. *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Gregor'un Zeyli (1136-1162)*, Türkçe çev: H. Andreasyan, Notlar: E. Dulaurer, Notları çev: M. Halil Yinanç, TTK, Ankara 1987, 137; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, Türkçe çev: Ö. Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1987, I, 318-319; Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 58; Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Adlı Eserinde Selçuklular", *Belgeler*, XXI/25, 7.

¹⁶ O. Turan'ın bazı kaynaklarda "yâvegiyye" şeklinde de geçen bu kelimeyi "Yabgulu Türkmenleri" şeklinde okuma tercihinine karşın, Ahmet Ateş "devlet sultasına tabi

girdiği görülür. Dönemin diğer kaynaklarında da geçen bu Türkmenlerin, Suriye-Filistin havalisinde Fâtımi Ordu Komutanı Bedrülcemâlî ile anlaşarak yağmacı Arap kabilelerine karşı işbirliği yaptıklarına dair kayıt dikkat çekicidir.¹⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî, bu Türkmenlerin aslında Alp Arslan'dan kaçarak bu bölgeye geldiklerini söylüyor.¹⁸ Bu çerçevede, bu Türkmenlerin, Alp Arslan'ın eniştesi Erbasgan'a¹⁹ bağlı ve onun sultana isyan ederek Bizans'a sığınması üzerine Suriye'ye inen Türkmenler oldukları anlaşılıyor.²⁰ Erbasgan'ın isyanı ve Bizans'a sığınması 1070 yılı hadiseleri içinde gösterildiğine göre,²¹ Nâvekiyye Türkmenlerinin bu olayın hemen akabinde Suriye'de görülmeleri²² kronolojik akışa uygun görünüyor. Bilhassa Halep çevresinde kalabalık gruplar halinde yerleşip yaşamaya başlayan bu Türkmenlerin²³ "Yuvak" ulusundan olduğu iddiası²⁴ ve ayrıca XII. yüzyılda Halep civarında yaşayan Yaruklu Türkmenlerinin 24 Oğuz boyundan "Yivalara" mensubiyeti söz konusu edildiğinde²⁵, Suriye'ye gelen Türkmenlerin ağırlıklı olarak aynı boydan olduklarını düşündürüyor.

Suriye'ye gelen bu ilk Türkmen gruplarının daha sonra Filistin'e kadar indiği de görülmektedir. Bu yüzden Halepli tarihçi İbnü'l-Adîm, bunları da "Filis-

olmadan veya her hangi bir sebeple, bu sultadan ayrılarak, başıboş gezen, daimi bir hareket halinde bulunan kabile veya göçebe zümreler" şeklinde açıklamıştır. Ahmet Ateş'in bu kelimenin Osman Turan'ın iddia ettiği gibi Yabgulular anlamına gelmediğini belirten görüşleri için bkz. "Yabgulular Meselesi", *Belleten*, XXIX/115, (1965), 519-520, 523; Turan'ın bu konudaki görüşleri için bkz., *Selçuklular Tarihi*, 171-175; Sevim, *Mir'âtü'z-Zamân'da Selçuklular*, 179, 194; ; Faruk Sümer, "Çukur-ova Tarihine Dair Araştırmalar (Fetihten XVI. Yüzyılın ikinci yarısına kadar)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, I/1, (1963), 5, not.5.

¹⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 153.

¹⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 153.

¹⁹ Kaynaklarda Erbasan, Erbasan, Erisği veya daha farklı okunuşları olun bu ismi taşıyan şahsın Alp Arslan'ın kız kardeşi Gevher Hatun'un kocası olduğu, kendisine bağlı Türkmenlerin Yavuk/Yivek (Yıva ?) boyuna mensup bulunduğu dair bkz. Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 60; ayrıca, Erbasgan'ın Selçuk'un oğlu Yunus'un çocuğu olduğuna dair de bkz. *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, 18 ve 72:14; O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yay., 4. Baskı, (1980 Baskısı tıpkıbasımı), İstanbul (t.y.), 147.

²⁰ Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 50

²¹ Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 60

²² Sümer, *Oğuzlar*, 156.

²³ Sümer, "Çukur-ova Tarihine Dair", 5.

²⁴ Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 71.

²⁵ Sümer, "Çukur-ova Tarihine Dair", 6; a.mlf., *Oğuzlar*, 156.

tin'e giren ilk Türkler" olarak vasıflandırır.²⁶ Bu Türkmen grupları, bir yandan Filistin havalisindeki Bedrülcemali, Aynüddeve gibi Fâtımî valileri ile diğer yandan da Halep üzerindeki hâkimiyetini sürdürme mücadelesi veren Mirdasoğulları kabilesi mensupları arasında temas kurup siyasi çıkar peşinde koşarken²⁷, aynı zamanda da çeşitli arazileri, boş ve atıl mahalleri şenlendirmek suretiyle kalıcı iskân siyasetini gerçekleştirmeye çalışıyorlardı.²⁸ Bu suretle bu Türkmenlerin kısa süre içinde hem Suriye'de hem de Filistin'de önemli yöreleri ele geçirdikleri anlaşılıyor. Nitekim Taberiyye, Trablusşam, Belkâ (özellikle Numân Kalesi) ve kaynağın ifadesi ile "bütün Suriye" kısa zamanda bu Türkmenlerin hâkimiyetine girmiştir. Meselâ Remle'ye yerleşmeleri dikkat çekicidir. Zira metruk ve bakımsız bir halde bırakılan,²⁹ herhangi bir kimsenin yaşamadığı ve çarşı kapıları dahi bulunmayan kentte Türkmenler çiftçiler aracılığıyla imara girişmişler ve bunun neticesinde zeytin mahsulünden 300 bin dinar gelir elde ederek bunun 30 bin dinarını Sultan payı olarak ödemişlerdir.³⁰ Bu değerli bilgiyi aktaran Sibt İbnü'l-Cevzî, bu Türkmenlerin başındaki reisin "Emîr Kur-lu" olduğunu söylüyor.³¹ Bu suretle bu bölgede kalıcı bir şekilde yerleşmeyi amaçlayan Türkmenlerin Remle'yi merkez alan bir Türkmen Beyliği kurduğu görülüyor.³²

Sultan Alp Arslan'ın bölgede görülmesi ise 'Suriye'ye giren ilk Türk hükümdarı' unvanını ona kazandırır ve bu gelişme Selçukluların bölgede kısa süre içinde kalıcı hale dönüşen iskân siyasetlerinin en önemli aşamasını oluşturur. Onun 1071 yılında Malazgirt Savaşı arifesindeki Halep kuşatması³³ (Cemâziyülâhir 463/Nisan 1071-Şaban 463/Mayıs 1071) bu tespiti doğrulayan en önemli gelişmedir. Nitekim Mısır'da Fatımî Halifesi el-Mustansır (1036-1094) ile

²⁶ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II, 31; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 50; Gök, *Mir'âtü'z-Zaman'a Göre Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 113

²⁷ Azimî, *Azimî Tarihi*, 17; İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl-ü Tarih-i Dimaşk*, 98; Sevim, "İbnü'l-Kalânîsî'nin Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler", 7.

²⁸ Bu Türkmen gruplarının Suriye ve Filistin yörelerindeki siyasi mücadelelerinin detayı hak., Bkz. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 49 vd; Sümer, "Çukur-ova Tarihine Dair", 5, not: 5.

²⁹ Remle'nin metruk halde bulunması, İbnü'l-Ezrak'ın 439 yılında gerçekleştiğini kaydettiği depremle ilgili olabilir. Bkz. *Târihu'l-Fârıkî*, 161.

³⁰ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 153.

³¹ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 157.

³² Bununla ilgili olarak bkz. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 49 vd.

³³ Azimî, *Azimî Tarihi*, 19.

anlaşmazlığa düşen ve çözüm için “Şîî hutbeyi kaldırıp Sünnî hutbe okutacağı”³⁴ vaadiyle Alp Arslan’ı Mısır’a çağırın Fatımî veziri Nâsiruddevle b. Hamdan’ın elçisi Buharalı Fakîh Ebû Cafer Muhammed’in Sultan’ın Fırat nehrini geçişi (Ocak 1071) sırasında söylediği şu sözler bu gerçeği yansıtır: “Efendimiz, bu nehri şu ana kadar köle olmayan hiç bir Türk geçmemiştir. Oysa siz bugün bu nehri bir hükümdar olarak geçiyorsunuz!”³⁵

Alp Arslan, Suriye seferi³⁶ sırasında Halep’i kendisine bağladıktan³⁷ sonra Bizans İmparatoru’nun harekâtını haber aldığından Mısır’a gitmekten vazgeçip Malazgirt’e dönmüştür.³⁸

C. Kutalmışoğullarının Ortaya Çıkışı

Bu ilk dönemin gelişmeleri arasında kuşkusuz en önemli husus Kutalmışoğullarının tarih sahnesine çıkması ve Süleymanşâh’ın görülmesidir. Kutalmışoğullarının tam olarak ne zaman Suriye’de veya Anadolu’da görüldükleri meselesi tarihçiler arasında tartışma konusudur. Selçuklu tarihçileri arasında bu hususa dair görüş ayrılıklarının temelini çocukların Alp Arslan zamanında mı, yoksa Melikşâh zamanında mı bölgeye geldiklerine dair kaynaklarda yer alan bilgilerin sıhhati üzerindeki tartışma oluşturur. Konuya ilişkin sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek mevcut kaynaklar ışığında zor görünüyor. Yine de meselenin başlangıcına gitmekte yarar vardır. Bu yüzden Alp Arslan zamanın-

³⁴ Sevim, “İbnü’l-Adîm’in Zübdetü’l-Haleb Adlı Eserinde Selçuklular”, *Belgeler*, XXI/25, 8.; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 169.

³⁵ Kemâleddin İbnü’l-Adîm, *Bugyetü’t-taleb fi Tarihi Haleb (Selçuklularla İlgili Haltercümeleri)*, Neşr: A. Sevim, TTK, Ankara 1976, 22; İbnü’l-Adîm, *Bugyetü’t-taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler)- Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, Çev: Ali Sevim, TTK, Ankara 1989, 14; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 22; a.mlf., *Selçuklular Tarihi*, 170; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 58.

³⁶ Sadreddin el-Hüseyinî, *Ahbâr*, 32.

³⁷ İbnü’l-Kalânîsî, *Zeyl-ü Tarih-i Dimaşk*, 99; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-tarih Tercümesi İslâm Tarihi*, Türkçe terc: A.Özaydın, Bahar Yay., İstanbul 1987, X, 71; al-Bondarî, *Zubdat al-Nusra ve Nuhbat al-Ustra*, Türkçe çev. K. Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, TTK, Ankara 1999, 36-37; Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, 25, 65-66; Sevim, “İbnü’l-Adîm’in Zübdetü’l-Haleb Adlı Eserinde Selçuklular”, *Belgeler*, XXI/25, 10; a.mlf., “İbnü’l-Kalânîsî’nin Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler”, 8.

³⁸ *Urfalı Mateos Vekayinâmesi*, 141; Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 61-62; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 23; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 61; Sevim, “İbnü’l-Adîm’in Zübdetü’l-Haleb Adlı Eserinde Selçuklular”, *Belgeler*, XXI/25, 10; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 171.

da Kutalmış ve çocuklarının durumuna ilişkin gözlemler yapmak, bunun için de şu hususların altını çizmek gerekiyor: Kutalmışoğulları gerçekte hangi hükümdar zamanında ortaya çıkmışlardır? Kaynaklar Süleymanşâh'tan tam olarak hangi yılda bahsetmeye başlarlar?

Dolayısıyla öncelikle Kutalmışoğullarının Alp Arslan zamanındaki durumuna göz atmak gerekiyor. Kutalmış'ın, Tuğrul Bey'in son zamanlarındaki isyan girişimi Alp Arslan tarafından bastırılıp kendisinin ölümü ile neticelendiğinde (1064), yanında bulunan kardeşi Resul Tekin ile büyük oğlu tutsak edildiler.³⁹ Selçuklu tarihçisi Osman Turan, tutsak edilenler arasında Süleyman ile birlikte Kutalmış'ın diğer çocuklarının da bulunduğunu kaydediyorsa⁴⁰ da kaynaklarda bu konuda açık bir kayıt yoktur.⁴¹ Bununla birlikte Alp Arslan'ın, tutsak çocukları önce öldürmek isteyip sonradan affettiği, hatta onlara Rûm gazâsında görev verdiği⁴² ve Nizâmülmülk'ün önerisiyle Suriye'ye gönderildikleri belirtiliyor.⁴³ Nitekim 1064 yılındaki seferler sırasında diğer şehzadelerin yanı sıra Kutalmış oğullarının da Alp Arslan'ın yanına geldiği, onun da bu şehzadelere Rum gazası için görev verdiği kaydediliyor.⁴⁴ 1068-1069 yıllarında da durum böyleydi. Nitekim bu dönemde Mansur ve Süleyman'ın diğer şehzadeler ve emîrlerle birlikte Sultan'ın talimatıyla Rum gazasında görevlendirildikleri kaydedilir. Bu emirler arasında Erbasgan da vardır ve bu dönemde henüz isyan etmemiştir.⁴⁵ *Tarih-i Al-i Selçuk* müellifinin bu husustaki bir kaydı dikkat çekicidir. Buna göre Alp Arslan, Kutalmışoğullarından Süleyman'a Suriye (Şâm) ve Diyar-ı Bekr yöresini vermiştir. Ancak Suriye'deki emîrlerin kendisini öldür-

³⁹ Köymen, Kutalmış'ın tutsak alınan büyük çocuğun adının verilmediğini kaydediyor ancak Yinanç bu ismi Mansur olarak kaydetmiştir. Krş. Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 51 ve Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 45.

⁴⁰ O. Turan, "Süleyman-Şah I", *İA*, XI, 201; a.mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 45. Ancak Turan, başka bir eserinde Resul Tekin ile adını vermediği büyük oğlunun tutsak alındığını söylüyor, bkz., *Selçuklular Tarihi*, 149.

⁴¹ M. H. Yinanç, Bizans kaynaklarına dayanarak Kutalmış'ın çocuklarının 5 kişi olduklarını söylüyor. Bkz. *Selçuklular Devri*, I, 78.

⁴² Turan, "Süleyman-Şah I", *İA*, XI, 202.

⁴³ Sadreddîn Ebu'l-Hasan Ali ibn Nâsır ibn Ali el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, Türkçe terc. Necati Lügâl, TTK, Ankara 1943, 22; Ahmed bin Mahmud, *Selçuk-Nâme*, I, 144-145.

⁴⁴ Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 51.

⁴⁵ Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 57; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1953, 61.

mek istemeleri yüzündün Süleyman, kendini güvende hissetmeyerek Rûm gazâsına çıkmıştır.⁴⁶

Tarihçi O. Turan, Alp Arslan'ın Süleymanşâh'a Rûm ülkesinin fethi görevini verdiği ve buraları iktâ ettiği iddiasını tümüyle ret eder ve böyle bir şeyin imkânsız olduğunu savunur. Hatta Alp Arslan zamanında Süleymanşâh'ın ve kardeşlerinin Anadolu'nun yanı sıra Suriye'de de bulunmadıklarını, zira Kutalmışoğullarının bu zamanda serbest bırakılmamış olduklarını iddia eder. Kutalmışoğullarının Diyarbakır, Urfa ve Birecik havalisinde buldukları yönündeki kayıtların çağdaş kaynaklardan ziyade, muahhar kaynaklarda geçen rivayetler olduğunu vurgulayarak, böyle olmuş olsa bile burada sönük ve sıkıntılı bir hayat yaşamış olduklarını ileri sürer.⁴⁷ Bu çerçevede Turan'ın bu husustaki temel tezi şu şekildedir: Kutalmışoğulları Alp Arslan'ın ölümüyle birlikte ortaya çıkan taht mücadeleleri sırasında Anadolu'ya gelmişlerdir veya Melikşâh onları serbest bırakmıştır. Süleyman ve kardeşleri, Melikşâh tarafından Anadolu'daki Türkmenleri itaat altına almakla görevlendirilmiş de değildirlir. Turan, kaynakların buna benzer iddialarını tamamen hakikate aykırı bulur.⁴⁸

Bununla birlikte bu kayıtlar Süleymanşâh'ın Rûm gazâsına çıkmadan evvel Suriye'de bulunduğunu göstermektedir. Zira aşağıda ele alınacağı üzere birtakım tarihi olaylar da bunu teyit eder. Bu durumda Kutalmışoğullarının Suriye ve Anadolu'nun güney havalisindeki mevcudiyetleri Melikşâh zamanında kendini göstermiş kabul edilebilir. Bu da şayet Bizans kaynakları göz önünde tutulacak olursa, Süleyman ve kardeşlerinin isyan halinde kaçarak Anadolu'ya sığınmaları şeklinde olmuştur.⁴⁹ Yine de Yinanç'ın yorumuyla, diğer Türk bey ve boyları gibi Anadolunun fethiyle meşgul oldukları sırada Kutalmışoğullarının, yeri, zamanı ve mahiyeti tam olarak tespit edilemeyen bir isyana teşebbüs ettikleri ve bunun Halife'nin araya girmesiyle bastırılmış olduğu hususu⁵⁰ şayet doğru ise, Kutalmışoğulları ile Melikşâh arasında bir bağlılığın varlığına dair işaret olarak alınabilir. İsyân rivayetinin Müslüman müelliflerden ziyade Bizans

⁴⁶ *Tarih-i Al-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, 35. Bu eserde bu mücadeleler sırasında 5 bin kişinin öldüğü, ayrıca Alp Arslan'ın de amcasının oğlu Süleyman'a yapılan haksızlığın intikamını almak amacıyla Suriye'ye geldiği kayıtlıdır.

⁴⁷ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 45-46; a.mlf., "Süleyman-Şah I", *İA*, XI, 202.

⁴⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 46-47; a.mlf., "Süleyman-Şah I", *İA*, XI, 202.

⁴⁹ Nitekim bir Süryanî kaynağına göre, Selçuk oğlu Yabğu Arslan'ın oğlu Kutalmış'ın ailesi, Alp Arslan'dan kaçıyordu. Bkz. Bar Hebraeus, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, 328; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 47

⁵⁰ Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 77.

tarihçilerine dayandırılması,⁵¹ bu müelliflerin çağdaş olmaları ve mezkûr coğrafyayı daha iyi tanımalarından kaynaklanabilir. Bununla birlikte siyasi şartların, Kutalmışoğulları ile Büyük Sultan arasındaki ilişkilerin mahiyetini önemli ölçüde etkilediğini ve bu ilişkinin basit bir *tâbi-metbû* (*vasallik*) ilişkisi olmadığını göz önünde tutmak gerekir. Bizans kaynaklarındaki kayıtlarda, en azından sözü edilen isyan teşebbüsü yüzünden Halifenin müdahalesiyle bir mutabakat yapıldığı ve bu mutabakata göre “Kutalmışoğullarının Anadolu’nun fethiyle görevlendirildikleri ve fethedecekleri yerlerin *hâkimiyet menşûrunun* sultan tarafından kendilerine tevcih edileceği” kaydı yer almaktadır.⁵² Burada isyanın mı yoksa *hâkimiyet menşûrunun* mu daha önce gerçekleştiği hususu sarih olmadığı gibi, Yinanç’ın iddia ettiği şekilde Kutalmışoğullarının Alp Arslan zamanında Rûm ülkesinin fethiyle görevlendirilmiş oldukları meselesi de kesinlik kazanmamaktadır.

D. Melikşah Zamanında Kutalmış’ın Çocukları ve Atsız Bey

Yukarıda adı geçen ümerâ taifesi arasında bilhassa Melikşâh zamanında güçlü bir konuma yükselen Atsız’ın pozisyonu iskân siyaseti ve Türk hâkimiyetinin Suriye ve Filistin havzasında yerleşmesi bakımından önemlidir. Zira beraber hareket ettiği Emîr Kurlu’nun maiyetinde iken onun ölümü üzerine bu Türk emîri, tarihte ilk defa Kûdüs’ü Fâtımîlerin elinden almış⁵³ ve Selçuklulara bağlamıştır (Şevvâl 465/Haziran-Temmuz 1073)⁵⁴. Atsız’ın, Kûdüs’e girerek ailesiyle birlikte Davud burcuna yerleşmesi, ahaliye alicenap davranıp şehri yağmalatmaması, camilerde Fâtımî Halifesi adına okunan Şîi *hutbeyi* Sünnî Abbasi

⁵¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 47.

⁵² Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 77, 85; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 64; Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devri*, 66

⁵³ İbnü’l-Kalânîsî, *Zeyl-ü Tarih-i Dimaşk*, 98-99; Sevim, “İbnü’l-Kalânîsî’nin Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler”, 7.

⁵⁴ *Urfalı Mateos Vekayinâmesi*, 170; ⁵⁴ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-tarih Tercümesi İslâm Tarihi*, X, 73-74; Ahmed bin Mahmud, *Selçuk-Nâme*, I, 133; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 49; Sevim, Atsız’ın Kûdüs’ü fethini 463/1171 yılı içinde göstermektedir. Oysa Sibî’ta bu tarih yukarıdaki şekilde (Şevvâl 465/Haziran-Temmuz 1073) geçiyor. Krş. *Mir’âtü’z-Zamân*, 169 ve *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 65; Sümer, *Oğuzlar*, 156. Yine İbnü’l-Ezrak’ın eserinde Atsız’ın Dimaşk, Remle ve Kûdüs’ü 473 yılında ele geçirdiği yazılmışsa da bunun hataen kaydedildiği anlaşılıyor. Zira aynı yerde diğer olaylardan bahsederken bunların 460’lı yıllarda vuku bulduğu zikredilmektedir. Bkz. İbnü’l-Ezrak el-Fârîkî, *Tarihu’l-Fârîkî*, Neşr: Bedevi Abdullatif Avad, Beyrut 1974, 192.

Halifesi ve Selçuklu Sultanı adına değiştirmesi,⁵⁵ ona belki de bu yüzden dönemin müellifleri tarafından “*Suriye Hâkimi*” (Sâhibü’ş-Şâm) unvanının verilmesine yol açmıştır.⁵⁶ Bunda, Suriye Selçuklu Melikliği’nin merkezi olacak olan Dımaşk’ı alması⁵⁷ da etkili olmuştur.

Atsız’ın durumu “Kutalmışoğulları”nın Suriye bölgesinde ilk kez tarih sahnesine çıkması bakımından önemlidir. Özellikle Sıbt İbnü’l-Cevzî’nin *Mir’âtü’z-Zamân fi Tarihi’l-Ayân* adlı eserinde yer alan bilgiler bu hususu önemli ölçüde aydınlatmaktadır. Bu önemli kayıtlar doğal olarak Yinanç, Turan ve Sevim gibi önemli Selçuklu tarihçilerinin dikkatini çekmişse de bunların ortak bir görüşte birleşmesine imkân vermemiştir. Sıbt’ın kayıtlarına göre Kutalmışoğullarının sahneye çıkışında, Atsız’ın maiyetindeki Şöklü’nün ayrı bir yeri vardır. Nitekim bu Türk beyinin Akka’yı Fatımîlerden alması, Atsız’la bozuşmasına sebep olmuş (Rebiülevvel 467/Aralık 1074) ve bu durum, bu husustaki gelişmenin ilk adımını oluşturmuştur. Atsız’ın Şöklü’yü tedip hareketi, Şöklü’nün kendisine yeni müttefikler aramasına yol açmış; Şöklü öncelikle Dımaşk Fatımî valisi Mualla b. Haydere’ye kız kardeşini vererek bir destek elde etmişse de bunun kâfi gelmeyeceğini görünce, o sırada “Rûm taraflarında gazâlarda bulunan *İbn Kutalmış et-Türkî*”nin yardımını istemiştir. Şöklü, “İbn Kutalmış” a gönderdiği mektupta şöyle diyordu: “*Sen Selçuklulardansın ve hükümdarlık ailesine mensupsun. Sana itaat edip hizmetinde olmak bizi şerefendirir ve bununla iftihar ederiz. Oysa Atsız hükümdarlık ailesine mensup değildir. Ona itaat etmek istemiyoruz.*”⁵⁸ Tarihçi O. Turan, Şöklü’nün bu davetini, Kutalmışoğullarının Alp Arslan zamanında Anadolu’ya gönderilmediklerinin, hatta serbest bile bulunmadıklarının bir delili olarak saymaktadır.⁵⁹

⁵⁵ Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-Zamân*, 152, 169; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 65. Bu tarihçimiz, mezkûr eserinde Atsız’ın Kûdüs’ü fethettiği zaman Sultan Alp Arslan adına *hutbe* okuttuğunu belirtirken (s.65), *Mir’âtü’z-Zamân*’da *Selçuklular* (s.195) adlı çalışmasında *hutbeyi* Melikşâh adına okuttuğunu kaydetmek suretiyle çelişkili bir kayıt aktarır. Üstelik *Mir’âtü’z-Zamân*’ın Arapça nüshasında adına *hutbe* okunan Selçuklu sultanının ismi telaffuz edilmez.

⁵⁶ Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-Zamân*, 178.

⁵⁷ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-tarih Tercümesi İslâm Tarihi*, X, 98-99; İbnü’l-Ezrak, *Tarihu’l-Fârikî*, 192.

⁵⁸ Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-Zamân*, 174; Yinanç, bu daveti 1075 yılı içinde gösteriyor. Bkz., *Selçuklular Devri*, I, 79; Turan, “Süleyman-Şah I”, *İA*, XI, 202.

⁵⁹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 47-48; a.mlf., “Süleyman-Şah I”, *İA*, XI, 202.

Sıbt'ın kayıtlarında Şöklü tarafından davet edilen bu "İbn Kutalmış" hakkında "Sultan Alp Arslan'ın amcasının oğlu" olduğu kaydı dışında⁶⁰, ismiyle alakalı bir bilgi yer almaz. Dolayısıyla bu şahsı hemen "Süleymanşâh" olarak kabul etmek doğru değildir. Zira aşağıda görüleceği üzere, gelişen şartlar ikinci bir "İbn Kutalmış"ın Suriye'de görülmesine yol açacaktır. Dolayısıyla şu husus açık hale geliyor: Kutalmış'ın oğulları bu tarihlerde yani Alp Arslan'ın vefatından sonra, Suriye'nin kuzeyi ile Anadolu'nun güneyi civarında kendilerine ait bir hâkimiyet sahası oluşturma, yeni bir yer ve yurt arayışı içinde, gazâ ve fetihlerle meşguldürler. Esasen *Tarih-i Al-i Selçuk* müellifi de Süleymanşâh'ın İznik'e gitmeden evvel Suriye'de bir müddet bulunduğunu kaydediyor.⁶¹ Kaynaklar umumiyetle bu havalide Kutalmış'ın 5 oğlunun yaşadığını kaydediyorlar.⁶² Bunlardan dördünün adı bilinmekte olup, Mansur, Süleyman, Alp Yülük ve Devlet adlarını taşıyorlar.⁶³ Bunlar arasında Süleyman'ın Güney Anadolu ve Kuzey Suriye'deki fetihler için Fırat kıyısındaki Birecik'i üs tuttuğu anlaşılıyor.⁶⁴

Dolayısıyla Şöklü'nün gönderdiği mektup Kutalmışoğullarının taht iddialarının tam merkezine oturuyor. Şöklü'nün "İbn Kutalmış"la yazışmaları, başka bir önemli hususu daha ortaya çıkarmaktadır. Bu, yeni müttefiklerin Mısır'daki Fâtımî Halifesi'yle işbirliği yapıp, ona bağlanmaları hususudur. Şöklü'nün Kutalmış oğluna gönderdiği mektuplardan birinde buna ilişkin çarpıcı bir ifade vardır: "*Şayet Atsız'ı mağlup edip Suriye'den uzaklaştırırsak, Mısır, bize para göndereceği vaadinde bulunuyor*". Bunun üzerine İbn Kutalmış'la Şöklü bir araya gelerek Taberiyye'ye gitmiş ve burada Mısır halifesine bağlılıklarını ilân etmişlerdir.⁶⁵ Bu arada İbn Kutalmış'ın yanında, kardeşlerinden birisi ile amcasının oğlu

⁶⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 174; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 68.

⁶¹ *Tarih-i Al-i Selçuk* (Anonim *Selçuknâme*), 28, 35. Bu kaynakta Şâm ülkesinin (Suriye), Diyâr-ı Bekr ile birlikte Alp Arslan tarafından Süleymanşâh'a verildiği, Şâm emîrlerinin kendisini öldürmek istemeleri yüzünden Rûm taraflarına gittiği, Alp Arslan'ın da sırf bunun intikamını almak amacıyla Suriye seferine çıktığı haberleri ise istisnâî bir kayıt olarak dikkati çeker. Aynı kaynakta yer alan (s.28) Süleymanşâh'ın, Sultan Mehmed Tapar tarafından Suriye'ye (Şâm) gönderildiğine dair kayıt ise hatalı bir rivayettir. Krş. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 54.

⁶² Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 50.

⁶³ Çocuklardan bazısının adı Alp-İlek/İlik ve Dulat/Dolat olarak da geçer. Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 77-78; Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devri*, 66.

⁶⁴ Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 79; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 46.

⁶⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 175; Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 79; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 48

da bulunmakta idi.⁶⁶ Yinanç'a göre bu birinci İbn Kutalmış'ın adı Alp Yülük idi ve yanındaki de Devlet adındaki kardeşi idi.⁶⁷ Görüldüğü gibi, Sıbt'ın kayıtları Şöklü ile İbn Kutalmış'ın Mısır Fâtımî Halifesi'ne bağlılıkları hususunda herhangi bir şüpheye yer bırakmıyor. Bununla birlikte bu durum, İbn Kutalmış ile Şöklü'nün gerçekten *itikadî* yönden Şîliğe meylettikleri için mi, yoksa siyasî çıkar icabı Fâtımilerin desteğini temin maksadıyla tâbiyet gösterdikleri hususunu da açıklığa kavuşturmaz.

Öte yandan, yukarıda sözü edilen gelişmeler üzerine Atsız Kudüs'ten çıkmış ve bu müttefikler üzerine yürümüştür. Taberiyye yakınlarındaki çarpışma sonunda Atsız galip gelmiş, Şöklü'yü ve bir oğlunu öldürmüş ancak yaşı ilerlemiş olan babasını affetmiştir. Ayrıca Taberiyye'yi de yağmalamış ve hatta halktan bir kısmını da öldürmüştür. İbn Kutalmış'a gelince; onu küçük yaştaki kardeşi ve amcasının oğluluyla birlikte tutsak etmiştir (Zilhicce 467/Temmuz-Ağustos 1075).⁶⁸ Tarihçi O. Turan, Kutalmış oğlunun tutsak alınan amcasının oğlunun Resul Tekin'in oğlu olduğunu ileri sürmektedir.⁶⁹

Bu olayların cereyan ettiği zaman diliminde, Melikşâh'ın ordusundan 3 bin *gulâm* Atsız'ın talebi üzerine Suriye'ye gelerek ona katılırken, Sıbt'ın kaydına göre İbn Kutalmış'ın bir başka kardeşi de Halep'e gelerek şehri kuşatma altına almıştır. Bu son gelişme, esasen Alp Arslan'ın ölümünden hemen sonra, Halep hâkimi Mahmud'un vefatı üzerine yerine oğlu Nasr'ın geçmesiyle⁷⁰ ilgili olmalıdır. İşte tam da bu münasebetle müellif Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin "İbn Kutalmış'ın

⁶⁶ Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 79.

⁶⁷ Yinanç'a göre kaynaklarda geçen birinci İbn Kutalmış, küçük kardeşi Devlet ile Suriye'ye inen Alp Yülük; ikincisi ise Süleymanşâh'tır. Bkz. *Selçuklular Devri*, I, 80.

⁶⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 175; Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 80; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 48; a.mlf., "Süleyman-Şah I", *İA*, XI, 202 Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 68-69. Sıbt'ın rivayetinde, İbn Kutalmış'ın 7 Türk cariyesi olduğu ve bunları düşman eline geçmemesi için öldürdüğü kaydı da yer alır. Ayrıca, Şöklü'nün hayatta kalan oğlunun Akka'ya (burası yukarıda geçtiği üzere Şöklü tarafından Fâtımîlerden alınmış ve Atsız ile anlaşmazlığın temelini oluşturmuştu) gittiği ancak şehir halkının kapıları çocuğun yüzüne kapadığı, sonra da Sur'daki Fâtımî valisi Cevher el-Medenî'yi Akka'ya çağırarak hutbeyi Fâtımî halifesi adına çevirdikleri belirtilmektedir. Böylece Akka yeniden Fâtımîlere geçmiştir. Öte yandan Şöklü'nün oğlunun daha sonra Mısır'a gittiğine dair bkz., Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devri*, 33; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 68-69.

⁶⁹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 48; Turan, "Süleyman-Şah I", *İA*, XI, 202.

⁷⁰ Azimî, *Azimî Tarihi*, 20

kardeşi" dediği bu şahsı Suriye'de görüyoruz. Yinanç ve Turan bu ikinci İbn Kutalmış'ın Süleymanşâh olduğundan kuşku etmezler.⁷¹ Bu ikinci İbn Kutalmış da görünüşe göre o sırada Rûm'da bulunuyordu ve Mahmud'un ölümü üzerine Halep'e gelerek şehri kuşatmıştı (Zilhicce 467/Temmuz-Ağustos 1075).⁷² Burada ikinci Kutalmış oğlunun Suriye'ye geliş sebebinin, kardeşlerini tutsaklıktan kurtarma arzusu olduğunu göz önünde tutmak gerekir. Giriştiği Halep kuşatması ise Nasr'ın "kendisinin Sultan'ın *nâibi* olduğu, şayet o da Sultan'a tâbi ise bir miktar paraya razı olarak Halep'ten ayrılması gerektiğini" bildirmesi, ayrıca da Halep'deki *ahdâs* kuvvetlerinin karşı koyması üzerine kaldırılmıştır.⁷³

Halep'ten ayrılarak Selemiyye'ye giden Kutalmış oğlu, buradan kardeşinin akıbeti hususunda Atsız'a bir mektup yazmıştır. Ancak Atsız, Kutalmış oğluna kardeşlerini teslim etmeyerek ona şu cevabı vermiştir: "*Bu hususta Sultan'a mektup gönderdim ve cevabını bekliyorum. Şayet talep ederse kardeşini ona gönderirim; başka bir şey isterse, ona göre davranırım*".⁷⁴ Bir süre sonra da Atsız, Sultan'dan gelen buyruk üzerine tutsağı olan Kutalmışoğullarını Sa'dü'd-devle Gevherâîn eliyle Melikşâh'a göndermiştir (Cemâziyülevvel 468/Aralık-Ocak 1075-1076).⁷⁵

İbn Kutalmış'ın hikâyesi ve Suriye'deki macerası hakkında bize en değerli bilgileri veren Sibt İbnü'l-Cevzî olayları tahkiye ederken umumiyetle "Süleyman" isminden bahsetmez. Süleyman isminin eserde ne zaman görülmeye başlandığına ilişkin bir sorgulamada, metnin Türkçe tercümesinde 475/1082-1083 yılı olayları arasında Tarsus'un fethi sırasında görülen "Kutalmışoğlu Süley-

⁷¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 48; Turan, "Süleyman-Şah I", *İA*, XI, 203.

⁷² Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 175; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 48.

⁷³ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 175; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 48; Sevîm, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 69.

⁷⁴ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 175; Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 80; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 48; Sevîm, *Suriye ve Filistin Selçukluları* 69.

⁷⁵ Yinanç, Alp Yülük ile Devlet olduğunu ileri sürdüğü bu tutsak çocuklardan Devlet'in, *Azîmî Tarihî*'ne dayanarak 1122 yılında Haçlılara karşı yapılan bir savaşta şehit olduğunu da kaydeder. Bkz. *Selçuklular Devri*, I, 80; Turan, Melikşâh'a gönderilen çocukların adlarının bilinmediğini savunur. Ayrıca Kutalmışoğulları arasında Alp İlig'in 1095'te Urfa hâkimi Ermeni Thoros tarafından zehirletildiğini; Devlet/Dolat'ın ise Artuklu İlgazi'nin emîrleri arasında Haçlılara karşı mücadele ettiğini ve anılan 1122 tarihinde kayıplar verdiğini belirtir. Bkz. *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 48-50; Sevîm, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 69. Yalnız burada A. Sevîm, Kutalmışoğullarının, Bağdad Şahnesi Aytegin es-Süleymanî'ye gönderildiğini iddia ediyorsa da Sibt İbnü'l-Cevzî'nin kayıtlarında Atsız'ın elçisinin, çocukları yukarıda zikredilen Sa'dü'd-devle'ye teslim ettiği kaydediliyor. Bkz. *Mir'âtü'z-Zamân*, 178.

man” adının yer alması yanıltıcı ve hatalı bir kayıttır. Zira eserin orjinal Arapça nüshasında ilgili yerde “Süleyman” adı geçmez; sadece “İbn Kutalmış” ismi yer alır⁷⁶. Müellif, Süleyman isminden ilk kez 477/1084-1085 yılı olayları arasında “Kutalmış oğlu Süleyman” şeklinde İznik ve Antakya’yı alması münasebetiyle bahseder.⁷⁷ Sonraki kayıtlarında da artık bu isim zikredilmeye devam eder. Onun İznik, Tarsus, Adana, Misis ve Anazarba’yı aldığı da belirtilir. Bu kayıtlar Sibî’nin Süleymanşâh hakkında önemli bilgilere sahip olduğunu gösteriyor. ⁷⁸ Ancak Azimî’nin kaydında, “Kutalmışoğlu Süleyman”ın ismi 467/1074-1075 yılı olayları arasında geçer ve bu tarihte İznik’i aldığı kaydedilir.⁷⁹ Buradan hareketle bazı modern tarihçiler Kutalmış’ın Halep’i sonradan kuşatan bu ikinci oğlunun kesin biçimde Süleymanşâh olduğunda hemfikirdirler.⁸⁰ Sibî’nin söz konusu rivayeti de esasen bunu doğrulayacak mahiyettedir. Yine de aktarılan satırlarda, Atsız ile temas kuran Süleyman ile sonradan Antakya’yı fetheden ve ardından Halep’i kuşatıp Müslim b. Kureyş’in ölümüne sebep olan Süleyman’ın aynı şahıs olduğuna dair bir kayıt yoksa da bunların aynı kişi oldukları anlaşılıyor.

Öte yandan Atsız’dan istediği desteği alamayan İbn Kutalmış, Antakya’ya hareket etmiş, giderken Halep *ahdâs*ının, adamlarına saldırması ve mallarını

⁷⁶ Krş. Sibî, *Mir’âtü’z-zaman*, (Arapça metin), 217 ve Sevim, *Mir’âtü’z-zaman’da Selçuklular*, 249.

⁷⁷ Sibî, *Mir’âtü’z-zaman* (Arapça metin), 229. Sevim, *Mir’âtü’z-zaman’da Selçuklular*, 261.

⁷⁸ Sibî’nin Süleymanşâh hakkındaki en önemli kaydı şu şekildedir: “Süleyman b. Kutalmış, Sultanın amcasının oğludur. Şam’a inen nâvekî Türkmenlerinden (Turan’da “Yabgulu Türkmenleri” şeklinde) olduğu söylenir. Rûm meliklerinin (Anadolu Selçukluları) atası olduğu da söylenir. Birçok Rûm beldesini ve son olarak Antakya’yı fethetmiştir. Haleb’i kuşatmış ancak ayrılmak zorunda kalmıştır. Müslim b. Kureyş ile giriştiği savaşta onu öldürmüştür. Tâcüddevle Tutuş Haleb’i kuşatmış, Şerif’i yanına alarak Dımaşk’a dönmüştür. Kutalmış oğlu Halep civarına inince, Tutuş ve Artuk Bey Dımaşk’tan gelerek onunla Halep amalının nihayetinde, Müslim’in öldüğü yere yakın bir yerde karşılaşmışlar ve savaşmışlardır. Süleyman’ın yüzüne ok isabet etmiş, ölü olarak attan düşmüştür. Süleyman (ın cenazesi) Müslim’in (mezarının) yanı başına defnedilmiştir. İkisinin ölümü arasında altı gün vardır. Yine dendiğine göre, Tâcüddevle Haleb’e dönmüş, kendisine şehrin kapıları açılmış, o da Haleb’e girmiştir. Sâlim b. Mâlik, kaleyi Melikşâh’a teslim edinceye kadar orada kalmaya devam etmiştir. Süleyman’ın adamları da Antakya’ya dönmüşlerdir.” Bkz. Sibî, *Mir’âtü’z-zaman* (Arapça metin), 243-244; Turan, bu metnin kısa bir özetini vermiştir. Bkz. *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 49; Sevim, *Mir’âtü’z-zaman’da Selçuklular*, 277.

⁷⁹ Azimî, *Azimî Tarihi*, 21 ve Arapça metin, 16.

⁸⁰ Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 80; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 48-49; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 69.

yağmalamasını da unutmamıştır. Bizans'ın önemli bir kenti olan Antakya'yı kuşatan İbn Kutalmış, burayı fethetmese de yıllık 20 bin dinar vergiye bağlamış⁸¹, buna karşılık şehrin arazilerinin yağmalardan korunması vazifesini üzerine almıştır.⁸² Bu sıralarda Atsız'ın yanına gitmek üzere Halep'e gelen bir Türkmen kitlesi, Halep halkının direnişi ile karşılaşmıştı ve İbn Kutalmış da bu Türkmenleri yağmalamaya katıldı. Bu çerçevede Antakya'dan Halep'e yürüyen İbn Kutalmış, bu Türkmenlerden bir kafileyi ele geçirdi, bunların mallarını yağma ettirdi, bazılarını da öldürüp Antakya'ya döndü (Zilhicce 467/Temmuz-Ağustos 1075).⁸³

Kutalmışoğullarının bu tarihten itibaren Suriye'deki sergüzeştleri birkaç yıl durgun kalıyor. Onların bu dönemde kendilerine bağlı Oğuz kitleleri ile birlikte Anadolu'daki Bizans'a ait kale ve kentlerin fethiyle meşgul oldukları, bunun için Kütahya civarında Porsuk çayı etrafını üs olarak tuttukları, ayrıca Bizans imparatoru ve generalleriyle siyasi ve askeri münasebetler kurdukları anlaşılıyor.⁸⁴ Bu mücadeleler sırasında Kutalmışoğullarından Süleyman ile Mansur arasında zamanla birbirlerine karşı husumete dönüşen hâkimiyet mücadelesi Mansur'un ortadan kaldırılmasını intaç edince, Anadolu'daki boy ve beylerin ekseriyeti Süleyman'ın etrafında birleşmiş, geri kalanlar da Suriye'ye yönelmişlerdir.⁸⁵

Suriye bölgesinde Selçuklu hâkimiyetinin gittikçe kendini hissettirdiği Atsız'ın faaliyetleri, Suriye ile birlikte Filistin havalisinde de Selçuklu idaresini yerleştirmeye matuf olmuş idi. Nitekim Kûdüs'ten sonra Filistin'deki diğer şe-

⁸¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 48; a.mlf., "Süleyman-Şah I", *İA*, XI, 202; Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devri*, 70.

⁸² Turan, "Süleyman-Şah I", *İA*, XI, 202. Gerçekten, muahhar *Tarih-i Al-i Selçuk*'ta da (s.35) Süleymanşâh'ın, Antakya'yı ilk kuşatmasında fethedemediğini ve buradan Anadolu içlerine girdiği kayıtlıdır.

⁸³ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 175-176; Sevim, Kutalmış oğlunun bu hareketini, kardeşleri yüzünden Atsız'a kızgınlık duyması ile açıklıyor. Bkz. *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 70; Yinanç, Antakya kuşatmasını 1076 yılı içinde gösteriyor. Bkz. *Selçuklular Devri*, I, 80.

⁸⁴ Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 82. İlerleyen zaman diliminde Süleymanşâh ile Mansur'un arası açılmış ve Mansur, Selçuklu komutanlarından Emîr Porsuk tarafından öldürülmüştür. Bkz. s.83.

⁸⁵ Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 85-86. Yinanç, Suriye'ye giden beyler arasında Afşin, Sanduk, Dimlaçoğlu Muhammed, Davdavoğlu ve Tarankoğlu'nun Tutuş'un hizmetine girdiklerini kaydediyor.

hirlerin yanı sıra gözünü Fatımîlerin elindeki Dımaşk'a diken Atsız, Suriye'nin bu büyük kentini alarak Selçuklulara bağlamıştır. Kentte Abbasi Halifesi el-Muktedî Biemrillah, Sultan Melikşâh ve kendi adına *hutbe* okutan ve ezanlardaki "Hayy alâ hayri'l-amel" şeklindeki Şîi ibaresini kaldırtan Atsız, bu yörede kurulan Selçuklu Melikliği'nin merkezini de bu suretle Dımaşk'a kaydırmıştır. Ayrıca uzun süren kuşatmalar sebebiyle bağ ve bahçeleri tahrip olan, askerlerin halkın evlerini ve mallarını yağmalaması yüzünden meskûn mahalleri harap hale gelen Dımaşk'ı yeniden imar hususunda bir dizi tedbirler alan Atsız, bu çerçevede şehre yiyecek maddeleri ve hububat getirtmiş, şehrin tahrip olan yerlerini imar ettirmiştir. Bunun tesiriyle Dımaşk'ta fiyatlar düşmüş, göç eden insanlar yeniden kente dönmüşlerdir (Zilkade 468/Haziran-Temmuz 1076).⁸⁶ Bununla birlikte Atsız zamanında Fâtımîlerle olan mücadeleler yüzünden Dımaşk'ın nüfus kesafeti ve iktisadi durumunun hep aynı kaldığını düşünmek zordur.⁸⁷

E. Tutuş'un Suriye'ye Tayini ve Kutalmışoğulları

Melikşâh tarafından Atsız'ın yerine Suriye'ye gönderilen⁸⁸ ve 1079'da onu idam⁸⁹ ettikten sonra fethettiği tüm topraklara sahip olan⁹⁰ Tutuş'un dönemi

⁸⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl-ü Tarih-i Dımaşk*, 108; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 179, 180; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 73; a.mlf., "İbnü'l-Kalânîsî'nin Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler", 10.

⁸⁷ Meselâ şehrin yokluk ve hastalık yüzünden önemli miktarda nüfusunu kaybetmesi; çarşıların ve dükkânların kapanması ve değerini yitirmesi ile ilgili olarak bkz. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 81.

⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih Tercümesi İslâm Tarihi*, X, 107; Al-Bondarî, *Irak ve Horasan Selçukluları*, 69; İ. Kafesoğlu'na göre Suriye 470/1077-1078 yılında Tutuş'a iktâ edilmiştir. Bkz. *Sultan Melikşâh Devri*, 37; Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Adlı Eserinde Selçuklular", *Belgeler*, XXI/25, 15; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 202.

⁸⁹ Atsız, 472/1079 tarihinde Halep'i kuşatan Fâtımîlere karşı yardıma çağırıldığı Tutuş tarafından, Dımaşk'ı teslim ettiği halde kendi yayının kirişi ile boğulmak suretiyle öldürülmüştür. Bkz. Azimî, *Azimî Tarihi*, 22; İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl-ü Tarih-i Dımaşk*, 112; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih Tercümesi İslâm Tarihi*, X, 107; al-Bondarî, *Irak ve Horasan Selçukluları*, 71-72; *Urfalı Mateos Vekayinamesi*, 169; Ahmed bin Mahmud, *Selçuk-Nâme*, I, 136; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 83; Sibt, *Mir'âtü'z-zaman* (Arapça metin), 203; Sevim, *Mir'âtü'z-zaman'da Selçuklular*, 233; a.mlf., "İbnü'l-Kalânîsî'nin Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler", 11; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 203.

⁹⁰ Sibt, *Mir'âtü'z-zaman*, (Arapça metin), 201; İbnü'l-Ezrak, *Tarihu'l-Fârikî*, 233; Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devri*, 38; Sevim, *Mir'âtü'z-zaman'da Selçuklular*, 231; Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Adlı Eserinde Selçuklular", *Belgeler*, XXI/25, 18.

(472-488/1079-1095) Selçukluların bu bölgedeki kalıcı iskân siyasetinin önemli devrelerinden birini oluşturur. Tutuş Melikşâh tarafından Suriye Melikliği'ne tayin edildiği zaman bu bölgenin fütuhatına yardım için Afşin, Sunduk, Dilmaçoğlu gibi Türk beylerinin yanı sıra Musul Arap emîri Müslim b. Kureyş de gönderilmişti.⁹¹ Yaklaşık 15 yıllık hâkimiyet devresinde Tutuş, Suriye'deki Selçuklu idaresini tam olarak oturtmuş ve Dımaşk, Halep, Hama ve Humus gibi büyük şehirler üzerindeki kontrolü sağlamıştır. Filistin de esasen Tutuş'un denetimine geçmiş bulunmaktadır. Nitekim hizmetine giren Türk beylerinden Eksük oğlu Artuk Bey'i Kûdüs valisi olarak ataması bunu doğrular.⁹² Bilhassa Halep şehri, geç bir tarihte Tutuş'un kontrolüne girmesine karşın, başlangıçtan itibaren Türkmen kitlelerinin bir yerleşme alanı olarak benimsenmiş ve Türkmenlerin bu şehrin tarihinde siyasi roller oynamaları, bölgenin Türkler tarafından iskânı için cazip bir alan oluşturmuştur.⁹³ Öte yandan Tutuş Halep'e hâkim olmak için çetin bir mücadeleye girmek zorunda kalmıştı. Zira önce Halep'teki Mirdasoğulları, ardından Musul'daki Ukayloğullarının Suriye'nin kuzeyindeki hâkimiyetlerini dirençle korumaları, Halep'in Selçuklu yönetimine geçişini geciktirmiştir. Tutuş'un bölgedeki Arap kabileleri ile giriştiği mücadelelerinin ayrıntıları ve bu dönemde cereyan eden hadiseler son derece ehemmiyetli olmakla birlikte bunlar bu tartışmanın sınırlarını aşar.

Ancak bu hususta kaynaklara yansıyan bir kaydı aktarmakta yarar var. Tutuş, 472/1079-1080 yılında Atsız'ı ortadan kaldırıp Dımaşk'a hâkim olduğu za-

⁹¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl-ü Tarih-i Dımaşk*, 112; Sevim, "İbnü'l-Kalânîsî'nin Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler", 11; Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devri*, 40; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 203.

⁹² Bazı kaynaklar, Artuk Bey'in Kûdüs valiliğine atanmasını, 1082 yılı olayları içinde gösterirler. Bunun için bkz. Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 92-93. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 104. Sevim, ayrıca Artuk Bey'in Tutuş'un hizmetine 1085 yılı dolaylarında girdiğini de kaydeder. Bkz. age, 115. Sevim, Tutuş'un Artuk Bey'e Kudüs'ü iktâ edişini 477/1085-1086 yılı olarak gösterir. Bkz. "Artukluların Soy ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri", *Bellekten*, XXVI/101, (1962), 138; Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devri*, 89; Sibt, *Mir'âtü'z-zaman* (Arapça metin), 239; Sevim, *Mir'âtü'z-zaman'da Selçuklular*, 272; Bar Hebraeus, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, 333; Artuk Bey, hayatının son yıllarını Kudüs'te geçirmiş ve 1091'de orada vefat ettiğinde Süleyman mabedine giden yol üzerinde defnolunmuştur. Ayrıca onun 1987 yılında Kûdüs'e atandığına dair bkz. Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 135; age, 135; İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi*, Çev: A. Savran, Erzurum 1992, 29.

⁹³ Tutuş döneminde Suriye'de Selçuklu hâkimiyeti hakkında bkz. A. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 91 vd.

man, Halep üzerine de yürümeyi kararlaştırmıştı. Bu haberi alan Halep emîri Sabık b. Mahmud, Musul emîri Müslim b. Kureyş'e haber göndererek yardım istedi. Halep emîri, Musul emîrine gönderdiği mektupta şöyle diyordu: “*Sen bana yabancılardan önce gelirsin. Biz Araplar birleşmeliyiz. Eğer bir kimse beni yiyecekse, beni yiyen sen ol!*”⁹⁴ Bu satırlarda, Arap kabileleri arasında yabancılara karşı ittifak yapılmasını öngören milliyetçi ve kavmiyetçi bir anlayışın izleri görülür.

F. Süleymanşâh'ın Çukurova ve Antakya Seferleri

Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleymanşâh'ın güneye inerek hayatını kaybetmesi ile sonuçlanacak olan Suriye üzerindeki hâkimiyet mücadelesi, Melikşâh'a karşı giriştiği isyan teşebbüsünün bir sonucu olabilir. Zira Bizans kaynaklarına göre Süleymanşâh'ın 1080 yılından itibaren *sultan* unvanını kullanmaya başlayarak müstakil hareket ettiği ve muhalif tavır takınarak Büyük Sultan ile irtibatını kestiği kaydedilir.⁹⁵ Ancak aksini savunan tarihçiler de vardır. Nitekim Yinanç'ın görüşüne göre Süleymanşâh, Melikşâh'a bağlılığını korumaktadır. Zira “Rûm Melikliği” (Anadolu hükümdarlığı) onun tarafından kendisine tevcih edilmiştir. Ayrıca Halife'den de yine *sultan* unvanı ile *hilat* al-

⁹⁴ Sibt, *Mir'âtü'z-zaman* (Arapça metin), 203; Sevim, *Mir'âtü'z-zaman'da Selçuklular*, 233. Sibt'in bu yazışmayı aktarmasına karşın Halep'in Müslim b. Kureyş'e geçişi o kadar da kolay olmamış, Müslim burayı aylarca kuşatmak zorunda kalmıştır. Bkz. Azimî, *Azîmî Tarihi*, 22-23.

⁹⁵ Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 94, not:69. Yinanç burada Süleymanşâh'ın Antakya'yı aldıktan sonra fetihname göndermesi münasebeti ile Melikşâh'a bağlı olduğunu ve irtibatını kesmediğini savunarak Bizans kaynaklarını eleştirir. Ayrıca sultan unvanı taşımamasının bağımsız olduğunu göstermediği, yine bağımsızlığını ispat edecek bir sikkenin de ele geçmemiş olduğunu hatırlatarak müstakil bir hükümdar olmadığını ileri sürer. Ancak, Artuk Bey'in, Süleymanşâh'ı Büyük Sultan'ın memleketini zapt etmeye çalışan bir gasıp olarak ilân ettiğini aktarmasıyla Süleymanşâh'ın Büyük Selçuklu Devleti tarafından nasıl görüldüğünü itiraf etmiş olur. Öte yandan Selçuklu devlet teşkilatında En Büyük Sultan anlamındaki *sultan-ı azam* tabiri, bağlı melik ve hükümdarlar tarafından hutbe ve sikkelerde tabi olduklarını göstermek maksadıyla kullanılıyor, kendileri de kendi unvanları olarak Büyük Sultan anlamında *sultan-ı muazzam* tabirini kullanıyorlardı. Öte yandan O. Turan, Anna Komnena'ya dayanarak Süleymanşâh'ın Bizans'la 1081 yılında yaptığı muahedenamede *sultan* unvanı taşıdığını kaydetmektedir. Bkz. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 62-63; Turan, “Süleyman-Şah I”, *İA*, XI, 202 ve krş. Anna Komnena, *Alexiad*, *Malazgirt'in Sonrası*, çev: Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1996, 124 ve “sultan” olarak zikrettiği yer, 126.

muş, bunun neticesinde Süleymanşâh da *hutbe* ve *sikkelerde* Halife, Sultan Melikşâh ve kendi adını zikretmiştir.⁹⁶

Bu gelişmeler arasında Süleymanşâh'ın 1082 yılında Tarsus'u alışı sırasında Fâtımîlerin Trablusşam valisi İbn Ammâr'dan *kâdı* ve *hatîb* istemesi dikkat çekicidir.⁹⁷ Bu husus onun, hanedanının itikadî yönden benimsediği Sünnîliğe aykırılığı ve hatta siyasi ve dini rakibi olan Şiîliğe meyl etme hususiyeti arz ettiğinden ayrıca önemlidir ki bu da yine ayrı bir tartışmanın konusudur. Nitekim bu husus Turan'ın "Uç gâzisi Süleyman'ı Şiî halifeye bağlanmaktan vazgeçirmek maksadıyla ona sultanlık tevcih edildiği" şeklinde bir yorumu ileri sürmesine yol açmıştır.⁹⁸ Süleymanşâh Tarsus'tan sonra ertesi yıl da Çukurova'daki diğer şehirler üzerine yöneldi ve Adana, Misis, Aynzarba gibi kent ve kalelerin kontrolünü ele geçirdi.⁹⁹ Ardından da gözünü Antakya'ya dikti.

Antakya, o sıralarda bir Bizans generalinin elinde idi. Bu general, Romanos Diogenes zamanında Malazgirt Savaşı'na katılmış askerlerden olup Vaspuragan (Van gölü havzası) bölgesinden Filaretos (Philaretos Brachamios)¹⁰⁰ isminde bir Ermeni idi. Filaretos, 1078 yılından beri Antakya'nın hakimiyetini elinde tutuyordu. Süleymanşâh'ın Antakya'ya yönelmesinde, görünüşe göre kendisini burayı almaya teşvik eden İsmail adındaki¹⁰¹ Müslüman Antakya *şahnesi* ile Filaretos'un anlaşmazlığa düştüğü oğlu Barsan'ın¹⁰² davet ve yardımları etkili olmuştur.¹⁰³ Filaretos, Bizans valisi olmakla birlikte bölgedeki Müslüman yöne-

⁹⁶ Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 154; Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devri*, 75; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 63.

⁹⁷ Sibt, *Mir'âtü'z-zaman* (Arapça metin), 217; Ahmed bin Mahmud, *Selçuk-Nâme*, I, 142; Sevim, *Mir'âtü'z-zaman'da Selçuklular*, 249; Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 93-94; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 69; a.mlf., "Süleyman-Şah I", *İA*, XI, 213.

⁹⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 64; a.mlf., "Süleyman-Şah I", *İA*, XI, 211.

⁹⁹ Azimî, bu şehirleri fetheden kişi olarak Süleymanşâh ismini zikretmezse de umumi bir tabir ile Türkler der. Bkz. *Azimî Tarihi*, 24; Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 94; Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devri*, 81-82.

¹⁰⁰ Anna Komnena, *Alexiad*, 194; Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devri*, 69.

¹⁰¹ İsmail ismini Süryani müellifi kaydediyor. Bkz. Bar Hebraeus, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, 331.

¹⁰² Yinanç, bu ismi bir başka yerde Varsam olarak telaffuz eder. Bkz. *age.*, 125; "Barsama" şeklindeki kayıt için bkz. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 108; Turan, "Süleyman-Şah I", *İA*, XI, 214.

¹⁰³ Anna Komnena, *Alexiad*, 194; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih Tercümesi İslâm Tarihi*, X, 128; Sibt, *Mir'âtü'z-zaman* (Arapça metin), 229; Bar Hebraeus, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, 331; Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devri*, 84; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 71;

ticilere de vergi veriyor, bu suretle memleketini İslâm istilasından koruyor ve hâkimiyetinin devamını sağlıyordu.

Antakya'nın Süleymanşâh tarafından fethi gizli tutulan bir harekât neticesinde ve aniden gerçekleşmiştir.¹⁰⁴ Bizans kroniği Anna Komnena¹⁰⁵ ve müellifi meçhul *Tarih-i Al-i Selçuk* adlı eserin kayıtları bu durumu doğrulamaktadır.¹⁰⁶ Rivayete göre şehir bir gecede düşerken (10 Şaban 477/12 Aralık 1084)¹⁰⁷, iç kale de birkaç hafta sonra teslim olmuştur (12 Ramazan 477/12 Ocak 1085).¹⁰⁸ Burada dikkati çeken nokta, Antakya'nın Süleymanşâh tarafından fethedildiği zaman yağmalatılmamış olmasıdır.¹⁰⁹ Şehir ahalisine *emân* verilerek Hıristiyanlara dokunulmamış,¹¹⁰ hatta Hıristiyan kızlarla evlilik dahi men edilmiş¹¹¹, yalnız Büyük Kilise'nin camiye çevrilmesi üzerine Hıristiyanlara yeni kilise inşa etme müsaadesi verilmiştir.¹¹² Bazı tespitlere göre Süleymanşâh'ın Antakya'nın fethinden sonra Melikşâh'a *zafernâme* göndermesi¹¹³ onun Büyük Sultan'ı tama-

Sevim, *Mir'âtü'z-zaman'da Selçuklular*, 261; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 108; a.mlf., "Sultan Melikşâh'ın Kuzey-Suriye Seferi", 705.

¹⁰⁴ Turan, "Süleyman-Şah I", *İA*, XI, 214.

¹⁰⁵ Anna Komnena'ya göre Süleymanşâh, Filaretos'un oğluyla birlikte görülmemek için yalnızca geceleri at sürüp gündüzleri dinlenerek 12 günde Antakya'ya varmış ve ilk hücumda şehri almıştır. Bkz., *Alexiad*, 194.

¹⁰⁶ *Tarih-i Al-i Selçuk* müellifine göre Süleymanşâh, izleri sürülmesin diye atları ters nalamıştır. Bkz. *Tarih-i Al-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, Terc: H. İbrahim Gök-F. Coşguner, Ankara 2014, 36.

¹⁰⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl-ü Tarih-i Dımaşk*, 117; Sevim, "İbnü'l-Kalânîsî'nin Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler", 13.

¹⁰⁸ Sibt, *Mir'âtü'z-zaman* (Arapça metin), 229; Azimî, *Azimî Tarihi*, 24; Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 98-100; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 72; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 108-111; a.mlf., "Sultan Melikşâh'ın Kuzey-Suriye Seferi", 705; Süryani müellifi, Antakya'nın 475/1082 yılı içinde alındığını kaydeder. Bkz. Bar Hebraeus, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, 329; Turan, "Süleyman-Şah I", *İA*, XI, 214; Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Adlı Eserinde Selçuklular", *Belgeler*, XXI/25, 23.

¹⁰⁹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 72; Turan, "Süleyman-Şah I", *İA*, XI, 214-215.

¹¹⁰ *Urfalı Mateos Vekayinâmesi*, 159-160; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih Tercümesi İslâm Tarihi*, X, 128.

¹¹¹ Bar Hebraeus, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, 331.

¹¹² Sibt, *Mir'âtü'z-zaman* (Arapça metin), 229. Sevim, *Mir'âtü'z-zaman'da Selçuklular*, 262. Bu kiliseler, Meryem Ana ve Aziz Cercis (St. George) kiliseleridir. Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 100; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 79; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 109-111; a.mlf., "Sultan Melikşâh'ın Kuzey-Suriye Seferi", 706.

¹¹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih Tercümesi İslâm Tarihi*, X, 128.

men gözden çıkarmadığı ihtimalini akla getiriyor.¹¹⁴ Antakya'nın zaptından sonra çevresindeki yerleşim yerleri de kısa süre içerisinde Süleymanşâh'ın kontrolüne geçmiş, bu çerçevede Payas, Derbisâk, Ayntâb, Artah, Raban, Hârim, İskenderun, Süveydiye, Dülük, Tell Bâşir gibi kent ve kaleler çabucak ona teslim olmuştur. Böylece Anadolu Selçuklularının sınırları Halep kapısına dayanmış oluyordu.¹¹⁵

Fakat yine de bu *zafernâme* gönderme meselesine karşı Osman Turan mesafeli yaklaşmaktadır. O, Kutalmışoğullarının Fırat boylarında Melikşâh'a karşı mücadeleye girişmeleri ve bunun için Fâtımîlerle işbirliği yapmaları hususunu, Süleyman ve kardeşlerinin Alp Arslan veya Melikşâh tarafından Anadolu'nun fethi ve idaresine gönderilmediğinin ve bu bölgenin onlara *iktâ* edilmediğinin bir delili olarak kabul etmektedir.¹¹⁶

G. Süleymanşâh'ın Halep Üzerindeki Mücadelesi

Süleymanşâh'ın Antakya'yı alması, Halep'e de yürüyeceğini tahmin eden bölgedeki hâkim güçleri endişelendirdi.¹¹⁷ Halep üzerinde hâkimiyet iddia eden ve Sultan Melikşâh'ın da rızasıyla burayı kendisine bağlayan Musul emîri Şerefüddeve Müslim b. Kureys,¹¹⁸ Tutuş'la anlaşmazlığını ertelemek hatta onunla ittifak bile yapmak zorunda kaldı. Süleymanşâh tehlikesi, iki rakibi bir araya getirmişti. Artuk Bey'in de kuvvetleriyle destek verdiği bu ittifakta Tutuş'un gizli niyetinin tezahürü görülür. Öyle ki onun, Melikşâh yerine Büyük Sultan olması için Fâtımî halifesi el-Mustansır Billah'tan yardım istenmesi ve

¹¹⁴ Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 100; Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devri*, 84. Gerçekten de Süleymanşâh, Antakya'yı fethettiği zaman, Müslim b. Kureys'le yaptığı yazışmada, Antakya'yı fethettiğini Sultan'a bildirdiğini, kendisinin de sultanın ordusundan olduğunu söylediğini kaydeder. Bkz. Sibt, *Mir'âtü'z-zaman* (Arapça metin), 229; Sevim, *Mir'âtü'z-zaman'da Selçuklular*, 262.

¹¹⁵ Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 100. *Tarih-i Al-i Selçuk*, 36; Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devri*, 83; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 73; a.mlf., "Süleyman-Şah I", *İA*, XI, 215; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 112.

¹¹⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 50.

¹¹⁷ Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devri*, 86; Turan, "Süleyman-Şah I", *İA*, XI, 215.

¹¹⁸ Musul emîri Şerefüddeve Müslim b. Kureys'in, Kuzey Suriye'ye hakim olmasında görünüşe göre Sultan Melikşâh'ın onayında iki aile arasındaki evlilik ilişkisinin rolü olmuştur. Nitekim Şerefüddeve Müslim, Alp Arslan'ın kız kardeşi, yani Melikşâh'ın halası Safiye Hatun ile evlenmiş ve bu evlilikten bir oğlu olmuştur. Melikşâh, kendi katına gelerek babası adına itaat arz eden bu çocuğa Bâlis'i iktâ etmiştir. Bkz. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 99, 102; Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devri*, 41.

onun adına *hutbe* okunması kararlaştırılmıştı. Fâtımî veziri Bedrülcemali, bu hususta Tutuş'a elçi dahi göndermiştir.¹¹⁹ Artuk Bey de Tutuş lehine hâkimiyet sahasını genişletmek maksadıyla kendine bağlı Türkmenlerle Diyar-ı Bekr bölgesine bir yürüyüş gerçekleştirmiştir.¹²⁰ Ancak bu hareketi asilikle itham edilmesine yol açınca, takibattan kurtulmak için Sultana bağlı olduğunu bildirmek zorunda kalmış, bununla da yetinmeyerek Kutalmışoğlunun sultanın arazilerini ele geçirdiği, kendisinin de sultanın hukukunu korumak üzere Halep'e gitmesi gerektiğini bildirerek bölgeden ayrılmıştır.¹²¹

Bu gelişmeler arasında Suriye'nin kuzeyinin Melikşâh tarafından Müslim b. Kureys'e terk edilmesi dikkat çekiyor. Bu durum Melikşâh'ın benimsediği önemli bir planın parçası gibi görünüyor. Zira Kuzey Suriye (Halep yöresi) ile Kuzey Irak'ın (Musul yöresi) Ukayloğullarına geçmesi ve bunun Melikşâh tarafından onaylanması, Tutuş'un hâkim olduğu Orta Suriye havzasının muhtemel bir taht iddiası sırasında Büyük Selçuklu merkezi ve Türkmenlerin yoğun olduğu Diyar-ı Bekr bölgesiyle irtibatını kesmek maksadıyla oluşturulmuş bir tampon bölge haline getirilmesi anlamını taşıyordu.¹²²

Öte yandan 1060 yılından itibaren Mirdasoğullarının elinde bulunan Halep'i, Beyt Lâhâ'ya yerleşmiş Türkmenlerin desteğiyle 473/1080 yılında¹²³ ele geçiren ve *hutbeyi* Sultan Melikşâh adına okutarak Selçuklulara bağlayan Şerefüddeve Müslim¹²⁴, Süleymanşâh'tan Antakya Hıristiyanlarının sultana öde-

¹¹⁹ Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 119; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 98; a.mlf., "Sultan Melikşâh'ın Kuzey-Suriye Seferi", 704; Fâtımî veziri Bedrülcemali, elçi olarak oğlu Efdal'i göndermiştir. Bkz. Sevim, *age*, 115; a.mlf., "Artukluların Soyuna", 138.

¹²⁰ Diyar-ı Bekr bölgesi, Melikşâh'ın vefatından sonra, Tutuş'un saltanat iddiasıyla doğuya yürüyüşü sırasında, 1093'te Artuk Bey'e geçmiştir. Bkz. Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 121.

¹²¹ Bar Hebraeus, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, 332; Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 119-121; Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devri*, 89; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 75; a.mlf., *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1993, 135; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 122; a.mlf., "Artukluların Soyuna", 141

¹²² Bu noktaya ilgili bir değerlendirme için bkz. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 99, 102.

¹²³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih Tercümesi İslâm Tarihi*, X, 110.

¹²⁴ Al-Bondarî, *Irak ve Horasan Selçukluları*, 72; Urfalı Mateos *Vekayinamesi*, 163-164; Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devri*, 41; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 100-101; a.mlf., "Sultan Melikşâh'ın Kuzey-Suriye Seferi", 704; Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Adlı Eserinde Selçuklular", *Belgeler*, XXI/25, 20.

mekle yükümlü oldukları *harâcı* kendisine ödemesini istedi.¹²⁵ Süleymanşâh'ın, bu talebi Antakya Hıristiyanlarından *cizye* alındığını ancak kendilerinin Müslüman olduğunu belirterek reddetmesi¹²⁶ üzerine Şerefüddeve Müslim, Arap ve Türkmenlerden topladığı kuvvetlerle harekete geçti. 24 Safer 478 Cuma/21 Haziran 1085 tarihinde Halep civarında¹²⁷ yapılan savaşta Süleymanşâh'ın kuvvetleri galip geldiler. Bu çarpışma sırasında Müslim'in safında yer alan bir kısım Türkmenlerin Süleymanşâh'ın tarafına geçtiği kaydedilir.¹²⁸ Şerefüddeve Müslim'in de çarpışma sırasında "*Ey uğursuz Suriye!*" diyerek¹²⁹ hayatını kaybetmesi¹³⁰ Suriye topraklarının kaderinin dramını yansıtan sahnelerdendir. Sü-

¹²⁵ Sibte, *Mir'âtü'z-zaman*, (Arapça metin), 229; Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devri*, 86; Sevim, *Mir'âtü'z-zaman'da Selçuklular*, 262; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 116. Bu vergi miktarı yıllık 30 bin dinârdı. Bkz. age, 114; Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Adlı Eserinde Selçuklular", *Belgeler*, XXI/25, 24.

¹²⁶ Ahmed bin Mahmud, *Selçuk-Nâme*, I, 145; Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devri*, 86; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 116; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 74; Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Adlı Eserinde Selçuklular", *Belgeler*, XXI/25, 24; Turan, "Süleyman-Şah I", *İA*, XI, 215.

¹²⁷ Savaşın yapıldığı yer olarak Afrîn çayı yakınlarında, Amik ovası tarafında Kurzâhil adlı mevki gösterilmektedir. Siffin ırmağı civarı da gösterilen yerlerdendir. Yine, bazı tarihçilerimizin eserlerinde savaşın yapıldığı tarih olarak 20 Haziran 1085 gösterilmekte ise de, kaynaklarda geçen hicrî tarih olan 24 Safer 478 tarihi, 21 Haziran 1085'e tekabül etmektedir. Krş. Azimî, *Azimî Tarihi*, 25; İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl-ü Tarih-i Dimaşk*, 118; Sibte, *Mir'âtü'z-zaman*, (Arapça metin), 235; Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devri*, 87; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 118; a.mlf., "Sultan Melikşâh'ın Kuzey-Suriye Seferi ve Sonuçları", 706. a.mlf., "İbnü'l-Kalânîsî'nin Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler", 14; a.mlf., *Mir'âtü'z-zaman'da Selçuklular* adlı tercüme eserinde (s.268) bu tarihi 24 Haziran 1085 olarak gösterir. Yine bkz. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 74; a.mlf., "Süleyman-Şah I", *İA*, XI, 215; Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Adlı Eserinde Selçuklular", *Belgeler*, XXI/25, 24. Sevim, bu çalışmasında savaşın tarihini 21 Haziran olarak düzeltmiştir.

¹²⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih Tercümesi İslâm Tarihi*, X, 129; Sibte, *Mir'âtü'z-zaman* (Arapça metin), 234; Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devri*, 87; Turan, "Süleyman-Şah I", *İA*, XI, 215; Sevim, *Mir'âtü'z-zaman'da Selçuklular*, 267; a.mlf., "Artukluların Soyunu", 139.

¹²⁹ Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 119; Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Adlı Eserinde Selçuklular", *Belgeler*, XXI/25, 24.

¹³⁰ Azimî, *Azimî Tarihi*, 25; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih Tercümesi İslâm Tarihi*, X, 129; Sibte, *Mir'âtü'z-zaman*, (Arapça metin), 234; Bar Hebraeus, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, 332; Ahmed bin Mahmud, *Selçuk-Nâme*, I, 145; Sevim, *Mir'âtü'z-zaman'da Selçuklular*, 267; *Urfalı Mateos Vekayinâmesi*'nde (s.164), Müslim'in cesedinin üç gün sonra yol üstünde

leymanşâh'ın bir süre sonra Müslim'in karısı ve Halep Mirdasî emîri Mahmud'un kızı olan Menia ile evlenmeyi de ihmal etmediği anlaşılıyor.¹³¹ Savaşı müteakip günlerde Halep Süleymanşâh'ın kuvvetleri tarafından kuşatıldı.¹³² Bu sırada güneydeki Efamiye, Şeyzer, Maaretünnüman, Kefertâb, Kınnesrin ve Hama gibi yerler de Süleymanşâh'a geçti.¹³³ Sıbt, Süleymanşâh'ın Halep'i vergiye bağladığını, ancak bunun Sultan tarafından onaylanmasını istediğini kaydediyor.¹³⁴ Öte yandan Halep valisi İbnü'l-Huteytî¹³⁵, durumu hem Melikşâh'a bildirdi, hem de Tutuş'tan yardım istedi.¹³⁶ Halep Kalesi ise Şerefüddevle Müslim'in amcası Sâlim b. Malik el-Ukaylî'nin elinde idi.¹³⁷ Süleymanşâh'ın, Halep'in etrafındaki yerleşim yerlerini birer birer ele geçirmesine karşılık, Halep'i almadan daha güneye inmeyi düşünmediği anlaşılıyor. Nitekim 1086 Baharına kadar Halep'in zayıflamasını sağlayacak girişimlerden sonra ordusuyla yeniden Suriye'nin bu önemli kenti önlerinde görünmüştür (Mayıs 1086).

H. Süleymanşâh'ın Ölümü

Süleymanşâh'ın Halep önlerine gelmesi, Tutuş'un aynı tarihlerde yanında kendisine Kûdüs'ü *iktâ* ettiği Artuk Bey (ö.1091) de olduğu halde Dimaşk'tan

bulduğunu ve oraya defnedildiği kayıtlıdır. Turan, Müslim'in Halep Kapısı'na defnedildiğini yazar, bkz. *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 74; a.mlf., "Süleyman-Şah I", *İA*, XI, 215; Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Adlı Eserinde Selçuklular", *Belgeler*, XXI/25, 24.

¹³¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 74; a.mlf., "Süleyman-Şah I", *İA*, XI, 216; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 120.; Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Adlı Eserinde Selçuklular", *Belgeler*, XXI/25, 25.

¹³² Azimî, *Azîmî Tarihi*, 25; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih Tercümesi İslâm Tarihi*, X, 130; Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devri*, 87; Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Adlı Eserinde Selçuklular", *Belgeler*, XXI/25, 25.

¹³³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 74

¹³⁴ Sıbt, *Mir'âtü'z-zaman* (Arapça metin), 236; Sevim, *Mir'âtü'z-zaman'da Selçuklular*, 269.

¹³⁵ Adını, Yinanç'ın İbnü'l-Hatîfî şeklinde kaydettiği (*Selçuklular Devri*, I, 123) bu şahsın, Halep Reîsi ve Nakîbü'l-Ahdâs olduğu anlaşılıyor. Ayrıca ismin tam olarak Şerif Ebû Ali Hasan b. Hibetullah el-Haşîmî el-Huteytî şeklinde olduğuna dair, bkz. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 100, 119.

¹³⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih Tercümesi İslâm Tarihi*, X, 135; Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devri*, 88; Turan, "Süleyman-Şah I", *İA*, XI, 215; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 120-121, a.mlf., "Artukluların Soyunu", 142; a.mlf., "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Adlı Eserinde Selçuklular", *Belgeler*, XXI/25, 25.

¹³⁷ Kafesoğlu'na göre Salim b. Malik, Müslim b. Kureyş'in amcazadesidir. bkz. *Sultan Melikşâh Devri*, 87; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 120

Halep'e yürümesine yol açtı.¹³⁸ Halep'e 3 mil uzaklıktaki Aynu Selem denen yerde Süleymanşâh'ın birlikleriyle Tutuş'un kuvvetleri şiddetli bir muharebeye tutuştular.¹³⁹ 18 Safer 479/5 Haziran 1086'da gerçekleşen çarpışma sırasında Süleymanşâh'ın kuvvetleri bozguna uğradılar.¹⁴⁰ Süleymanşâh'ın kendisi de bu çarpışma sırasında hayatını kaybetti.¹⁴¹

Görünüşe göre Tutuş, Süleymanşâh'ın cenazesini Halep'e göndermiştir¹⁴² ve Müslim'in mezarı yanına defnettirmiştir.¹⁴³ Daha sonra, Halep'in teslimini isteyen ancak Şerif el-Huteytî'nin Sultan Melikşâh'ın gelmekte olduğu ve şehri

¹³⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih Tercümesi İslâm Tarihi*, X, 135; Sibt, *Mir'âtü'z-zaman*, (Arapça metin), 243; Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devri*, 88; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 121; a.mlf., "Artukluların Soyuna", 142; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 75; a.mlf., *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*,

¹³⁹ Azimî, *Azimî Tarihi*, 25; Turan, "Süleyman-Şah I", *İA*, XI, 216; Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Adlı Eserinde Selçuklular", *Belgeler*, XXI/25, 26.

¹⁴⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl-ü Tarih-i Dimaşk*, 119; Sevim, "İbnü'l-Kalânîsî'nin Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler", 14.

¹⁴¹ Süleymanşâh'ın savaş sırasında nasıl öldüğüne dair kaynaklarda farklı rivayetler vardır. Bizans kaynaklarının yenilgi üzerine intihar ettiğine ilişkin kaydı, (meselâ Anna Komnena'nın riayeti bu şekildedir, bkz. *Alexiad*, 195), Müslüman müelliflerin de benimsemiş olmalarına karşın, atılan bir okla vurulduğu, Cenazesinin Tutuş tarafından keşfedildiği de kaydedilir. *Urfalı Mateos Vekayinâmesi*'nde (s.169) Tutuş'un askerleri tarafından öldürüldüğü kayıtlıdır. Dolayısıyla Süleymanşâh'ın ölümüne dair muamma onun üzerinde bir efsane üretilmesine yol açan etkenlerden biri gibi duruyor. Ölümüne dair iddialar için bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih Tercümesi İslâm Tarihi*, X, 135; Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 123-124; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 75; a.mlf., "Süleyman-Şah I", *İA*, XI, 216; Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devri*, 90; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 123-124; a.mlf., "Artukluların Soyuna", 143. *Tarih-i Al-i Selçuk* müellifinin, Süleymanşâh'ın Halep'te hastalanarak vefat ettiğine ve bunun 516/1122 yılında vuku bulduğuna dair kaydı, doğru görünmüyor. Bkz. age., 36. Bar Hebraeus'a göre intihar etmiş, zira cesedi bulunduğu karnında bir bıçak varmış, bkz., *Abû'l-Farac Tarihi*, I, 333; Ahmed bin Mahmud da intihar ettiğini kaydediyor, bkz. *Selçuk-Nâme*, I, 145; Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Adlı Eserinde Selçuklular", *Belgeler*, XXI/25, 26; 203.

¹⁴² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih Tercümesi İslâm Tarihi*, X, 136; Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 124. *Urfalı Mateos Vekayinâmesi*'nde (s.169) Süleyman'ın cenazesinin, Şerefüddeve Müslim b. Kureyş'in mezarının yanına defnedildiği kayıtlıdır.

¹⁴³ Sibt, *Mir'âtü'z-zaman* (Arapça metin), 239; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 76; a.mlf., "Süleyman-Şah I", *İA*, XI, 216; Sevim, *Mir'âtü'z-zaman'da Selçuklular*, 272; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 124; Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Adlı Eserinde Selçuklular", *Belgeler*, XXI/25, 26.

ona teslim edeceğini bildirmesi üzerine kuşatma ile kente giren Tutuş, iç kaleye kapanan Salim b. Malik'in direnciyle karşılaşması ve Melikşâh'ın yaklaşması üzerine, Halep'ten ayrıldı (26 Rebûlâhir 479/10 Ağustos 1086).¹⁴⁴ Melikşâh'ın, Süleymanşâh'ın ölümüne yol açtığı için Tutuş'a kızgınlık duyduğu belirtilir. Tutuş belki de bu yüzden Halep'e gelen Melikşâh'ın huzuruna çıkmaktan imtina etmiş, onun yerine elçi göndererek itaatini arz etmiştir. Melikşâh'ın da onu mevcut *iktân*da bırakarak affetmesi, iki kardeş arasındaki gerginliğin ortadan kalkmasını sağlamış görünüyor.¹⁴⁵

İ. Melikşâh'ın Halep'e Gelişi

Öte yandan Suriye'ye gelen Melikşâh, 23 Şaban 479/3 Aralık 1086 tarihinde¹⁴⁶, Halep Kalesi'ni Salim b. Malik'ten teslim almıştır. Melikşâh, Halep Kalesi'ne karşılık olarak Salim b. Malik'e Rakka, Âne, Hît ile birlikte Halep'e gelirken aldığı Caber kalesini de vermiştir.¹⁴⁷ Caber Kalesi, Melikşâh tarafından Halep *şahneliğine* getirilen Kasımüddevele Aksungur¹⁴⁸'un torunu Nureddin Mahmud b. İmâdeddin Zengi tarafından alınıncaya kadar bu şahsın ve çocuklarının elinde kalacaktır.¹⁴⁹ Melikşâh Halep'ten Antakya'ya giderek¹⁵⁰ burayı Süley-

¹⁴⁴ Azimî, *Azimî Tarihi*, 26; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih Tercümesi İslâm Tarihi*, X, 136; Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devri*, 90; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 125-126; Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Adlı Eserinde Selçuklular", *Belgeler*, XXI/25, 27.

¹⁴⁵ Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 129-130; a.mlf., "Sultan Melikşâh'ın Kuzey-Suriye Seferi", 708.

¹⁴⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi*, 207.

¹⁴⁷ Azimî, *Azimî Tarihi*, 26; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih Tercümesi İslâm Tarihi*, X, 137; Sibt, *Mir'âtü'z-zaman (Arapça metin)*, 240; Ahmed bin Mahmud, *Selçuk-Nâme*, I, 151; Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devri*, 92; Sevim, *Mir'âtü'z-zaman'da Selçuklular*, 273; Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Adlı Eserinde Selçuklular", *Belgeler*, XXI/25, 27; M. Hartmann-M. H. Yinanç, "Câber", *İA*, III, 1.

¹⁴⁸ Azimî, *Azimî Tarihi*, 26; İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl-ü Tarih-i Dımaşk*, 119; al-Bondarî, *Irak ve Horasan Selçukluları*, 83; *Urfalı Mateos Vekayinâmesi*, 172; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih Tercümesi İslâm Tarihi*, X, 137; Bar Hebraeus, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, 334; Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devri*, 92; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 129; a.mlf., "Sultan Melikşâh'ın Kuzey-Suriye Seferi", 707; a.mlf., "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Adlı Eserinde Selçuklular", *Belgeler*, XXI/25, 27; a.mlf., "İbnü'l-Kalânîsî'nin Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler", 14; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 207

¹⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih Tercümesi İslâm Tarihi*, X, 137; M. Hartmann-M. H. Yinanç, "Câber", *İA*, III, 1. Caber Kalesi'nin Nureddin Mahmud'a geçişi hakkında bkz. *age*, XI, 271-272; H. İbrahim Gök, *Musul Atabeyliği*, TTK, Ankara 2014, 52, Not:136.

manşâh'ın veziri (Sıbt'ta Antakya *amîdi nâib*) Hasan b. Tahir'den almıştır (1 Ramazan 479/10 Aralık 1086)¹⁵¹. Bu arada Hasan b. Tahir de yanında bulunan Süleymanşâh'ın çocukları için sultandan *emân* istemiştir.¹⁵² Antakya'yı Emîr Yağısıyan'a teslim eden Sultan¹⁵³, Urfa'yı da Emîr Bozan'a *iktâ* etmişti.¹⁵⁴

Öte yandan Melikşâh, Suriye'ye geldiği sırada Akdeniz sahillerine kadar gelerek atını denize sürmüş ve Ulu Tanrı'ya şükretmiştir.¹⁵⁵ Doğuya dönerken de Süleymanşâh'ın Mahmud Kılıç Arslan ile Davud Kılan/Kulan Arslan adındaki iki oğlunu yanında götürmüştür.¹⁵⁶ Bu çocukların Horasan kalelerinde gö-

¹⁵⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl-ü Tarih-i Dimâşk*, 119; Sevim "İbnü'l-Kalânîsî'nin Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler", 14.

¹⁵¹ Azimî, *Azimî Tarihi*, 26; Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Adlı Eserinde Selçuklular", *Belgeler*, XXI/25, 27; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 207

¹⁵² Sıbt, *Mir'âtü'z-zaman (Arapça metin)*, 240; Ahmed bin Mahmud, *Selçuk-Nâme*, I, 152; Sevim, *Mir'âtü'z-zaman'da Selçuklular*, 274

¹⁵³ *Urfalı Mateos Vekayinâmesi*, 172; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 130. Sevim, Süleymanşâh'ın Antakya'daki çocuklarının Davud ile Kılıç Arslan olabileceğini belirtir. bk. "Sultan Melikşâh'ın Kuzey-Suriye Seferi", 708. Ahmed bin Mahmud, Melikşâh'ın Antakya'yı Süleymanşâh'ın oğlu Davud'a bağışladığını kaydeder, bkz. *Selçuk-Nâme*, I, 146; Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Adlı Eserinde Selçuklular", *Belgeler*, XXI/25, 27; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 207

¹⁵⁴ Al-Bondarî, *Irak ve Horasan Selçukluları*, 83; *Urfalı Mateos Vekayinâmesi*, 173; Bar Hebraeus, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, 334; Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 125; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 207. Bu emîrler, Melikşâh'ın 1092 yılındaki ölümünden sonra Büyük Sultan olarak Berkıyaruk'u tutmaları üzerine Tutuş bunların üzerine yürümüş, 1094 yılında Halep civarında yapılan savaşta bunları mağlup etmiş, Aksungur ile Bozan'ı öldürmüştür (*Tarih-i Al-i Selçuk*, 25). Yağısıyan, Tutuş'un Şubat 1095'teki ölümünden (*Tarih-i Al-i Selçuk*, 26) sonra Aksungur'un oğlu İmâdeddin Zengi'yi yanına alarak yetiştirmiştir. İmâdeddin Zengi de 1128 yılında, Halep'e gelerek babasının güzel hatırasını muhafaza eden halk tarafından sevinçle karşılanmıştır. Gök, *Musul Atabeyliği*, 46.

¹⁵⁵ Melikşâh'ın, Süveydiye'ye kadar gelerek atını denize sürdüğü, kılıcını üç kez denize batırıp "İşte Allah Doğu Denizi'nden Batı Denizi'ne kadar olan ülkelerin hâkimiyetini bana verdi" dediği, ardından kıyıda bir miktar kum alıp bunu Merv'deki babasının mezarına götürdüğü ve mezarı başında "Ey babam Alp Arslan! Sana müjdeler olsun! Henüz bir çocuk olarak bıraktığın oğlun, dünyayı baştanbaşa fethetti" demiş olduğu kaydedilir. Bkz., Azimî, *Azimî Tarihi*, 26; *Urfalı Mateos Vekayinâmesi*, 171-172; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 131; Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devri*, 93; E. Merçil, "Sultanların Ata Mezarlarını Ziyareti", 658-659; Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Adlı Eserinde Selçuklular", *Belgeler*, XXI/25, 27; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 207.

¹⁵⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 77; a.mlf., "Süleyman-Şah I", *İA*, XI, 217; Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 125. Yinanç, eserinin bir başka yerinde, Süleymanşâh'ın

zaltında tutuldukları ve Berkiyaruk'un saltanatı zamanında serbest bırakıldıkları kaydediliyor.¹⁵⁷ Bu çocuklara Melikşâh tarafından Horasan'da *iktâlar* tahsis edildiği belirtilmekle beraber,¹⁵⁸ ölünceye kadar serbest bırakılmadıkları da ileri sürülmektedir.¹⁵⁹

Dolayısıyla Tutuş, bir müddet daha Dımaşk'la yetinmiş, Halep'i elde etmek için Melikşâh'ın ölümünü beklemek zorunda kalmıştır. Kendisi de Melikşâh'ın vefatından sonra taht mücadelesi sırasında 1095 yılında hayatını kaybedince¹⁶⁰ oğulları Rıdvan ve Dukak, Halep ile Dımaşk'ı aralarında paylaşarak hüküm sürmüşlerdir. Onun kurduğu Suriye Selçuklu Melikliği, bu suretle ikiye bölündü. Tutuş'un oğullarının hâkimiyeti Haçlı seferleri başladığı sırada devam ediyordu. Halep Melikliği, Rıdvan¹⁶¹ (ö.1113) ve bunun oğulları Alparslan (ö.1114) ile Sultanşâh'ın yönetimini gördükten sonra 1118 yılında Artukoğlu İlgâzi tarafından sona erdirilmiştir.¹⁶² Sultanşâh ve ailesi, Artuklular döneminde bir ara Caber Kalesi'nde ikamet etmişlerse de İlgâzi onları yeniden Halep'e getirmiş

ölümünden sonra Anadolu ümerası arasında iktidar mücadelesi baş gösterince, bu çocukların Sultan Melikşâh'a iltica ettiğini, onun da bu bunları, hükümdar olmaları halinde Alp Arslan oğullarının istikbali açısından tehlikeli bulduğundan Horasan kalelerinde gözaltında tuttuğunu kaydeder. Bkz. age., 191. *Tarih-i Al-i Selçuk* kaydına göre Süleymanşâh oğlu Kılıç Arslan'ı veliâhd tayin etmişti. Bkz. age., 36; Sevim, Melikşâh'ın dönüştü Süleymanşâh'ın hanımını da götürdüğünü kaydeder. Bkz. "Sultan Melikşâh'ın Kuzey-Suriye Seferi", 708. Ahmed bin Mahmud, sultanın çocukları götürdüğünü söylerse de isim vermez. Bkz. *Selçuk-Nâme*, I, 152.

¹⁵⁷ Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 191.

¹⁵⁸ Ahmed bin Mahmud, *Selçuk-Nâme*, I, 152

¹⁵⁹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 76; a.mlf., "Süleyman-Şah I", *İA*, XI, 216.

¹⁶⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl-ü Tarih-i Dımaşk*, 130; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih Tercümesi İslâm Tarihi*, X, 207; İbnü'l-Ezrak, *Tarihu'l-Fârîkî*, 244; Sadreddin el-Hüseynî, *Ahbâr*, 53; Anna Komnena, *Alexiad*, 206; Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Adlı Eserinde Selçuklular", *Belgeler*, XXI/25, 33; a.mlf., "İbnü'l-Kalânîsî'nin Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler", 21.

¹⁶¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl-ü Tarih-i Dımaşk*, 130; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih Tercümesi İslâm Tarihi*, X, 208; Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Adlı Eserinde Selçuklular", *Belgeler*, XXI/25, 33; a.mlf., "İbnü'l-Kalânîsî'nin Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler", 21; *Urfalı Mateos Vekayinâmesi*, 185; İbnü'l-Ezrak, *Tarihu'l-Fârîkî*, 244-245; Tutuş'un oğlu Rıdvan'ın cenazesi Haleb'de "Meşhedü'l-Melik" adı verilen Hükümdar Mezarlığına defnedilmiştir. Bkz. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 221.

¹⁶² Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 147-148; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 238. İbnü'l-Ezrak, İlgâzi'nin Halep'i 513/1119 yılı içinde aldığını kaydeder. Bkz. *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi*, 32.

ve kendisi de Rıdvan'ın kızlarından biri ile evlenmiştir.¹⁶³ Sultanşâh daha sonraları Halep'i Artuklulardan almak maksadıyla bazı ittifak teşebbüslerine girişmişse de bunlardan bir sonuç alamamış ve akıbeti meçhul kalmıştır.¹⁶⁴ Halep bu andan itibaren bir süre Artukluların denetimine geçmiştir. Kent 522/1128'de İmâdeddin Zengi'ye geçecektir.¹⁶⁵

Dukak'ın ele geçirdiği Dımaşk¹⁶⁶ ise onun 1104 yılındaki vefatından sonra *atabeyi* Tuğtekin'in kurduğu Böriler olarak da bilinen Dımaşk Atabeyliği'nin merkezi olmuştur.¹⁶⁷ Dımaşk Melikliği, İmâdeddin Zengi'nin oğlu Nureddin Mahmud tarafından 1154 yılında ortadan kaldırılacaktır. Bu şekilde, bir zamanlar Tutuş'un hüküm sürdüğü Suriye toprakları yıllar sonra, onun idam ettirdiği¹⁶⁸ Halep valisi Kasımüddeve Aksungur'un soyuna geçecek, oğlu İmâdeddin Zengi'nin kurduğu Musul Atabeyliğinin hüküm sürdüğü toprakları haline gelecektir.

İ. Süleymanşâh'ın Ölümünden Sonra

Görüldüğü gibi, Kutalmışoğlu Süleymanşâh'ın 1086 yılı yazında Halep civarında ölümü sırasında cenazesinin Halep'e gönderildiği tarihen sabit hale geliyor. Ancak mezarının kesin yeri hususunda Tutuş'un onu Şerefüddeve Müslim b. Kureyş'in mezarı yakınlarına defnettirdiği kaydından başka mühim bir bilginin bulunmadığı görülüyor. Oysa Anadolu Selçuklu sultanlarının mezar yerleri çoğunlukla tespit edilmiş vaziyettedir. Meselâ Konya, Sivas, Silvan, Erzincan, Erzurum gibi Türkiye sınırları içindekilerle, Isfahan, Suğdak (Kırım) gibi Türkiye dışındaki şehirlerde bulunan Selçuklu sultan mezarları, belki de bu ilk sultanın mezarının yerinin tam olarak korunamamasına bir tepki olarak bugün belirgin bir şekilde muhafaza edilmiştir.¹⁶⁹

¹⁶³ Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 238-239

¹⁶⁴ Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 241

¹⁶⁵ Azimî, *Azimî Tarihi*, 52

¹⁶⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl-ü Tarih-i Dımaşk*, 130; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih Tercümesi İslâm Tarihi*, X, 209-210; İbnü'l-Ezrak, *Tarihu'l-Fârikî*, 245; Sevim "İbnü'l-Kalânîsî'nin Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler", 21.

¹⁶⁷ Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, 257, 260. Ayrıca bkz. Coşkun Alptekin, *Dımaşk Atabeyliği (Tog Teginliler)*, İstanbul 1985, 20 vd.

¹⁶⁸ Al-Bondarî, *Irak ve Horasan Selçukluları*, 85; *Urfalı Mateos Vekayinâmesi*, 182-183; İbnü'l-Ezrak, *Tarihu'l-Fârikî*, 243; Sadreddin el-Hüseynî, *Ahbâr*, 53-53.

¹⁶⁹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 688.

Öte yandan, Süleymanşâh'ın mezar yerinin tam olarak tespit edilememesi veya bir türbesinin bulunmaması, sonradan Osmanlıların cediti olarak kayda geçen "Süleymanşâh"ın Selçuklu Süleymanşâh ile örtüşmesine yol açan hususlardan biri olmuş olabilir. Bu çerçevede bazı Osmanlı müelliflerinin Osmanlı hükümdarlarının sonradan Çukurova Türkmenleriyle hususi olarak ilgilenmelerinin sebebini bu Türkmenlerin Osman Bey'in cediti olarak saydıkları Süleymanşâh'a mensup olmalarında aramalarını¹⁷⁰ yadırgamamak gerekir.

J. Sonuç

Selçukluların Ön Asya'ya geldiklerinde Suriye'yi alma ve buraya yerleşme gibi bir siyasi hedef taşıma ihtimali Selçuklu siyasi yayılmasına uygun idi. Nitekim Alp Arslan'ın Suriye seferini böyle bir hedefin ilk adımı olarak görmek mümkündür. Onun Halep'e kadar gelmesi, Mısır'a sefer düzenlemek suretiyle gerçekleştirdiği askeri harekâtı, Selçukluların siyasi hedefinin sınırlarını gösterir. Tutuş ve sonraki gelişmeler Selçuklu yayılmasını teyit ederler.

Selçuklu döneminin başlarında Suriye'de görülen ilk Türk akınlarının kısmen merkezi otoriteye karşı isyan niteliği taşıyan harekâtların sonucu olarak gerçekleşmesi, Selçuklu akınlarının karakteristiği olarak dikkati çeker. Bunları, göç hareketiyle oluşan "isyan karakterli kitle intikali" olarak tanımlamak mümkündür. Nitekim Harun, Afşin ve Erbasgan gibi Türk komutanların önderlik ettiği Türkmenlerin konumunu bu türden kitle intikaline uygun örnekler olarak gösterebiliriz.

İlk dönem Türkmen iskânı zamanında Suriye'de bilhassa Halep yöresinin Türk gazileri için Bizans topraklarına yapılacak gazâ ve fetih hareketleri için önemli bir üs haline getirildiği görülmektedir. Doğu'da Ahlat'ın üstlendiği misyonu Güney'de Halep yerine getirmiştir. Bu durum Halep'in kuzeyindeki bölgenin kadim İslâm-Bizans mücadelesindeki *suğûr* yani uç fonksiyonunun Selçuklular döneminde yeniden canlılık kazanması anlamını taşımaktadır. Bu çerçevede denebilir ki, Anadolu'nun fethi henüz devam ederken, Türkmenler Suriye'nin büyük bir kısmına yerleşmiş vaziyettedirler.¹⁷¹

Diğer yandan, Suriye'de Selçuklular döneminde ortaya çıkan Türk hâkimiyeti, Fâtımîlerin Anadolu ve diğer İslâm ülkeleri üzerindeki Şiîliği yaymaya yönelik propaganda ve nüfuzuna engel teşkil eden bir tampon bölge rolü oy-

¹⁷⁰ Sümer, "Çukur-ova Tarihine Dair", 35.

¹⁷¹ Yinanç, *Selçuklular Devri*, I, 79.

namasının yanı sıra, bölgede etkisini ve sınırlarını genişletmeye çalışan mahalli Arap yöneticilerin yayılma siyasetlerine de engel olmuştur.©

KAYNAKLAR

- Ahmed bin Mahmud (1977). *Selçuk-Nâme* I-II,, hzl: E. Merçilİstanbul: Ter-cüman Yay.
- Anna Komnena (1996). *Alexiad, Malazgirt'in Sonrası*, çev: Bilge Umar, İstan-bul: İnkılâp Kitabevi.
- Ateş, Ahmet (1965). "Yabgulular Meselesi", *Belleten*, XXIX/115: 517-525.
- Azimî, *Azimî Tarihi* (1988). çev. A. Sevim, Ankara: TTK.
- Al-Bondarî (1999). *Zubdat al-Nusra ve Nuhbat al-Ustra*, Türkçe çev. K. Burs-lan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Ankara: TTK.
- Gök, H. İbrahim (1995). *Mir'âtü'z-Zaman'a Göre Büyük Selçuklu İmparatorluğu Sultan Alp Arslan Devri*, (Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılma-mış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus) (1987). *Abû'l-Farac Tarihi*, çev: Ö. R. Doğrul, I-II, , Ankara: TTK.
- İbnü'l-Adîm, Kemâleddin (1976). *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb (Selçuklularla İlgili Haltercümeleri)*, Neşr: A. Sevim, , Ankara: TTK.
- İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler)- Biyografilerle Selçuklu-lar Tarihi*, Çev: Ali Sevim, TTK, Ankara 1989.
- İbnü'l-Adîm, Kemaleddin (1951). *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb*, Neşr: Sami Dehhan, Dımaşk.
- İbnü'l-Esîr (1987). *el-Kâmil fi't-tarih Tercümesi İslâm Tarihi*, Türkçe terc: A.Özaydın, Bahar Yay., I-XII, İstanbul.
- İbnü'l-Ezrak el-Fârîkî (1974). *Tarihu'l-Fârîkî*, Neşr: Bedevi Abdullatif Avad, Beyrut.
- İbnü'l-Ezrak (1992). *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısım)*, çev: A. Savran, Erzurum.
- İbnü'l-Kalânîsî (1907). *Zeyl-ü Tarih-i Dımaşk*, Neşr: H.F. Amedroz, Leyden.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1953). *Sultan Melikşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmpa-ratorluğu*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay.
- KÖYMEN, M. Altay (1992). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. III, Alp Arslan ve Zamanı, Ankara TTK.

- MERÇİL, E. (1988). "Sultanların Ata Mezarlarını Ziyareti", *IX. Türk Tarih Kongresi, (Ankara 21-25 Eylül 1981), Bildiriler, II. C.*, Ankara: TTK, s. 657-665.
- Sadreddîn Ebu'l-Hasan Ali ibn Nâsır ibn Ali el-Hüseyî (1943). *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, Türkçe terc. Necati Lügal, , Ankara: TTK.
- SEVİM, Ali (1962). ""Artukluların Soyu ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri", *Bellekten, XXVI/101*: 121-146.
- ; (1990). *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara: TTK.
- ; (1988). "Sultan Melikşâh'ın Kuzey-Suriye Seferi ve Sonuçları", *IX. Türk Tarih Kongresi, (Ankara 21-25 Eylül 1981), Bildiriler, II. C.*, Ankara: TTK, 703-709.
- ; "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Min Tarihi Haleb Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler", *Belgeler, XXI/25*, 1-84.
- ; (2011). *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular, Sıbt İbnü'l-Cevzî*, Ankara: TTK.
- ; (2008). "İbnü'l-Kalânîsî'nin Zeylû Tarih-i Dimaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I. (H.436-500=1044/45-1106/07), *Belgeler, C.: XXIX, S. 33*: 1-42
- SÜMER, Faruk (1963). "Çukur-ova Tarihine Dair Araştırmalar (Fetihten XVI. Yüzyılın ikinci yarısına kadar)", *Tarih Araştırmaları Dergisi, I/1*: 1-108.
- ; (1999). *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, İstanbul.
- TURAN, Osman (1980). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul: Boğaziçi Yay., 4. Baskı Tıpkı basımı, (t.y.).
- ; (1996). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, , İstanbul: Boğaziçi Yay.
- ; (1993). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Târîhi*, İstanbul: Boğaziçi Yay.
- ; (1993). "Süleyman-Şah I", *İA*, , İstanbul: MEB, C. XI: 201-219.
- Tarih-i Al-i Selçuk (Anonim Selçuknâme) (2014)*. Terc: H. İbrahim Gök-F. Coşguner, Ankara.
- YİNANÇ, M. Halil (2013). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, hzl: Refet Yinanç, Ankara: TTK.
- Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)* (1987). Türkçe çev.: H. Andreasyan, Notlar: E. Dulaurer, Notları çev: M. Halil Yinanç,, Ankara: TTK.